Zbiór Orzeczeń

WYROK SĄDU (druga izba w składzie powiększonym)

z dnia 10 listopada 2017 r.*

Konkurencja – Porozumienia, decyzje i uzgodnione praktyki – Sektor instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach – Decyzja stwierdzająca sześć naruszeń art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG – Manipulowanie międzybankowymi stopami referencyjnymi JPY LIBOR i Euroyen TIBOR – Ograniczenie konkurencji ze względu na cel – Uczestnictwo maklera w naruszeniach – „Hybrydowe" postępowanie ugodowe – Zasada domniemania niewinności – Zasada dobrej administracji – Grzywny – Kwota podstawowa – Wyjątkowe dostosowanie – Artykuł 23 ust. 2 rozporządzenia (WE) nr 1/2003 – Obowiązek uzasadnienia

W sprawie T-180/15

Icap plc, z siedzibą w Londynie (Zjednoczone Królestwo),

Icap Management Services Ltd, z siedzibą w Londynie,

Icap New Zealand Ltd, z siedzibą w Wellington (Nowa Zelandia),

reprezentowane przez adwokatów C. Riisa-Madsena i S. Franka,

strona skarżąca,

przeciwko

Komisji Europejskiej, reprezentowanej przez V. Bottkę, B. Mongina i J. Norris-Usher, działających w charakterze pełnomocników,

strona pozwana,

mającej za przedmiot żądanie oparte na art. 263 TFUE i zmierzające w pierwszej kolejności do stwierdzenia nieważności decyzji Komisji C(2015) 432 final z dnia 4 lutego 2015 r. dotyczącej postępowania na podstawie art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG (sprawa AT.39861 – Instrumenty pochodne, których stopa procentowa jest wyrażona w jenach), a także, posiłkowo, do obniżenia kwoty grzywien nałożonych na skarżące we wskazanej decyzji,

SĄD (druga izba w składzie powiększonym),

w składzie: M. Prek (sprawozdawca), prezes, E. Buttigieg, F. Schalin, B. Berke i J. Costeira, sędziowie,

sekretarz: L. Grzegorczyk, administrator,

uwzględniając pisemny etap postępowania i po przeprowadzeniu rozprawy w dniu 10 stycznia 2017 r.,

* Język postępowania: angielski.

wydaje następujący

Wyrok

I. Okoliczności powstania sporu

1 Skarżące, Icap plc, Icap Management Services Ltd i Icap New Zealand Ltd wchodzą w skład przedsiębiorstwa świadczącego usługi maklerskie za pośrednictwem sieci głosowych i elektronicznych, a także zapewniającego obsługę ponegocjacyjną (zwanego dalej „Icapem").

2 W decyzji C(2015) 432 final z dnia 4 lutego 2015 r. dotyczącej postępowania na podstawie art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG (sprawa AT.39861 – Instrumenty pochodne, których stopa procentowa jest wyrażona w jenach) (zwanej dalej „zaskarżoną decyzją") Komisja Europejska uznała, że Icap uczestniczył w popełnieniu sześciu naruszeń art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG dotyczących manipulowania międzybankowymi stopami referencyjnymi *London Interbank Offered Rate* (LIBOR, stopa międzybankowa stosowana w Londynie) i *Tokyo Interbank Offered Rate* (TIBOR, stopa międzybankowa stosowana w Tokio) na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich, które to naruszenia zostały wcześniej stwierdzone w decyzji Komisji C(2013) 8602 final dotyczącej postępowania na podstawie art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG (sprawa AT.39861 – Instrumenty pochodne, których stopa procentowa wyrażona jest w jenach) (zwanej dalej decyzją z 2013 r.).

3 W dniu 17 grudnia 2010 r. UBS AG i UBS Securities Japan (zwane dalej łącznie „UBS") zwróciły się do Komisji o wydanie poświadczenia kolejności złożenia wniosku na podstawie obwieszczenia w sprawie zwalniania z grzywien i zmniejszania grzywien w sprawach kartelowych (Dz.U. 2006, C 298, s. 17, zwanego dalej „komunikatem w sprawie współpracy"), informując tę instytucję o istnieniu kartelu w sektorze instrumentów pochodnych, których stopa procentowa jest wyrażona w jenach japońskich.

4 Odpowiednio w dniach 24 kwietnia 2011 r., 18 listopada 2011 r., 28 września 2012 r. i 3 grudnia 2012 r. Citigroup Inc. i Citigroup Global Markets Japan Inc. (zwane dalej łącznie „Citi"), Deutsche Bank Aktiengesellschaft (zwany dalej „DB"), R.P. Martin Holdings i Martin Brokers (UK) Ltd, a także The Royal Bank of Scotland (zwany dalej „RBS") złożyły wnioski na podstawie komunikatu w sprawie współpracy (motywy 47–50 zaskarżonej decyzji). W dniach 29 czerwca 2011 r. i 12 lutego 2013 r. Komisja przyznała UBS i Citi warunkowe zwolnienie z grzywien na podstawie pkt 8 lit. b) rzeczonego komunikatu (motywy 45 i 47 wskazanej decyzji).

5 W dniu 12 lutego 2013 r., na podstawie art. 11 ust. 6 rozporządzenia Rady (WE) nr 1/2003 z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie wprowadzenia w życie reguł konkurencji ustanowionych w art. [101 TFUE] i [102 TFUE] (Dz.U. 2003, L 1, s. 1 – wyd. spec. w jęz. polskim, rozdz. 8, t. 2, s. 205), Komisja wszczęła postępowanie w sprawie naruszenia przeciwko UBS, RBS, DB, Citi, R.P. Martin Holdings i Martin Brokers (UK), a także JP Morgan Chase & Co., JP Morgan Chase Bank, National Association i J.P. Morgan Europe Ltd (motyw 51 zaskarżonej decyzji).

6 W dniu 29 października 2013 r. Komisja wystosowała do spółek wskazanych w pkt 5 powyżej pismo w sprawie przedstawienia zarzutów (motyw 52 zaskarżonej decyzji).

7 W zastosowaniu postępowania ugodowego przewidzianego w art. 10a rozporządzenia Komisji (WE) nr 773/2004 z dnia 7 kwietnia 2004 r. odnoszącego się do prowadzenia przez Komisję postępowań zgodnie z art. [101 TFUE] i [102 TFUE] (Dz.U. 2004, L 123, s. 18 – wyd. spec. w jęz. polskim, rozdz. 8, t. 3, s. 81), zmienionego rozporządzeniem Komisji (WE) nr 622/2008 z dnia 30 czerwca 2008 r. (Dz.U. 2008, L 171, s. 3), Komisja wydała decyzję z 2013 r., w której stwierdziła, że spółki wskazane w pkt 5 powyżej naruszyły postanowienia art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG,

uczestnicząc w porozumieniach lub uzgodnionych praktykach, mających na celu ograniczenie lub zakłócenie konkurencji w sektorze instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich.

A. Postępowanie administracyjne poprzedzające wydanie zaskarżonej decyzji

8 W dniu 29 października 2013 r., na podstawie art. 11 ust. 6 rozporządzenia nr 1/2003 Komisja wszczęła postępowanie w sprawie naruszenia przeciwko skarżącym (motyw 53 zaskarżonej decyzji).

9 W dniu 31 października 2013 r. odbyło się spotkanie mające na celu zawarcie ugody w rozumieniu art. 10a rozporządzenia nr 773/2004, w trakcie którego Komisja przedstawiła skarżącym zarzuty, jakie zamierzała podnieść przeciwko przedsiębiorstwu Icap, a także główne dowody, jakie zgromadziła na poparcie tych zarzutów (motyw 54 zaskarżonej decyzji).

10 W dniu 12 listopada 2013 r. skarżące poinformowały Komisję o tym, że nie zamierzają skorzystać z możliwości przeprowadzenia postępowania ugodowego (motyw 55 zaskarżonej decyzji).

11 W dniu 6 czerwca 2014 r. Komisja skierowała do skarżących pismo w sprawie przedstawienia zarzutów. Skarżące udzieliły odpowiedzi na to pismo w dniu 14 sierpnia 2014 r., a także podczas przesłuchania, które odbyło się w dniu 12 września 2014 r. (motywy 58 i 59 zaskarżonej decyzji).

12 W dniu 4 lutego 2015 r. Komisja wydała zaskarżoną decyzję, w której zarzuciła przedsiębiorstwu Icap „ułatwianie" sześciu naruszeń i nałożyła na nie sześć grzywien w łącznej kwocie 14 960 000 EUR.

B. Zaskarżona decyzja

1. Rozpatrywane produkty

13 Naruszenia, o których mowa w niniejszej sprawie, dotyczą instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich i indeksowane według wskaźników JPY LIBOR lub Euroyen TIBOR. Wskaźnik JPY LIBOR odzwierciedla całość referencyjnych stóp procentowych stosowanych w Londynie (Zjednoczone Królestwo), przy czym w chwili wydania zaskarżonej decyzji był on ustalany i publikowany przez British Bankers Association (BBA, stowarzyszenie banków brytyjskich) oraz stosowany w odniesieniu do licznych produktów finansowych wyrażonych w jenach japońskich. Wskaźnik ten jest obliczany na podstawie ofert cenowych przedstawianych codziennie przez panel banków zrzeszonych we wskazanym stowarzyszeniu (zwany dalej „panelem JPY LIBOR"). Oferty te umożliwiają ustalenie „średniej" stopy, według której każdy bank wchodzący w skład owego panelu może pożyczać środki pieniężne, występując o oferty międzybankowe dla racjonalnych ilości środków i przyjmując takie oferty. Na podstawie przekazanych przez rzeczone banki informacji i po wykluczeniu czterech najwyższych i czterech najniższych wartości BBA ustalało zatem dzienne stawki JPY LIBOR. Wskaźnik Euroyen TIBOR odzwierciedla całość referencyjnych stóp procentowych stosowanych w Tokio (Japonia) i pełni taką samą funkcję, ale obliczany jest przez Japanese Banker Association (JBA, stowarzyszenie banków japońskich) na podstawie ofert panelu członków tego stowarzyszenia, po odrzuceniu dwóch najwyższych i dwóch najniższych wartości. Komisja uznała, że stawki JPY LIBOR i Euroyen TIBOR stanowią składnik ceny instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich. Mogą one wpływać na poziom gotówki, którą bank będzie wypłacać lub otrzymywać po zakończeniu okresu swego uczestnictwa lub w określonych odstępach czasu. Najczęściej spotykanymi instrumentami pochodnymi są kontrakty gwarantujące wysokość stopy procentowej, swapy stopy procentowej, opcje na stopy procentowe i kontrakty terminowe na stopę procentową (zob. motywy 9–19 zaskarżonej decyzji).

2. Zachowania zarzucane przedsiębiorstwu Icap

14 Zachowania zarzucane przedsiębiorstwu Icap polegają na „ułatwianiu” sześciu naruszeń, a mianowicie:

– „naruszenia UBS/RBS z 2007 r.” w okresie od 14 sierpnia do 1 listopada 2007 r.;

– „naruszenia UBS/RBS z 2008 r.” w okresie od 28 sierpnia do 3 listopada 2008 r.;

– „naruszenia UBS/DB” w okresie od 22 maja do 10 sierpnia 2009 r.;

– „naruszenia Citi/RBS” w okresie od 3 marca do 22 czerwca 2010 r.;

– „naruszenia Citi/DB” w okresie od 7 kwietnia do 7 czerwca 2010 r.;

– „naruszenia Citi/UBS” w okresie od 28 kwietnia do 2 czerwca 2010 r.

15 W pierwszej kolejności Komisja uznała w szczególności, że przedsiębiorstwo Icap prowadziło działalność maklerską na rynku wkładów gotówkowych w jenach japońskich, poprzez swe stanowisko „Cash/Money Market desk” zlokalizowane w Londynie. W ramach opisanej działalności przedsiębiorstwo to przedstawiało uczestnikom tego rynku prognozy dotyczące zarówno dostępnych ilości, jak i cen, które to prognozy miały na celu ułatwianie zawierania umów przez te podmioty. Co się tyczy konkretniej prognoz przedstawianych przez Icap uczestnikom tego rynku, Komisja wskazała zasadniczo, że obejmowały one zarówno prognozy dotyczące dziennych stóp JPY LIBOR, sporządzane w formie biuletynu przekazywanego instytucjom finansowym, w tym określonym członkom panelu JPY LIBOR. Komisja uznała, że biuletyn ten wywierał znaczący wpływ na zachowanie banków przy ogłaszaniu oferowanych przez nie stóp procentowych (motywy 98–101 zaskarżonej decyzji).

16 W drugiej kolejności Komisja wskazała, że przedsiębiorstwo Icap prowadziło także działalność maklerską na rynku produktów pochodnych, których stopy procentowe były wyrażone w jenach japońskich, przy czym działalność ta była prowadzona poprzez odrębne stanowisko. Instytucja ta uznała, że niektórzy handlowcy pracujący na tym stanowisku, poza dokonywaniem zgodnych z prawem transakcji z handlowcem UBS, a następnie Citi, panem H., za namową tego ostatniego próbowali również wpływać na kurs JPY LIBOR albo poprzez wprowadzanie zmian we wspomnianym biuletynie, albo wykorzystując kontakty Icap z określonymi bankami wchodzącymi w skład panelu JPY LIBOR (motywy 102, 103 zaskarżonej decyzji).

17 W trzeciej kolejności Komisja uznała, że w efekcie przedsiębiorstwo Icap ułatwiło popełnienie sześciu naruszeń stwierdzonych w decyzji z 2013 r. (motywy 165–171 zaskarżonej decyzji). Co się tyczy, po pierwsze, naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/RBS z 2008 r. i UBS/DB, instytucja ta wskazała, że handlowiec UBS korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap w celu wywierania wpływu na oferty określonych banków wchodzących w skład panelu JPY LIBOR i nieuczestniczących w tych trzech kartelach. W tym względzie Komisja zarzuciła przedsiębiorstwu Icap, że wykorzystywało swe kontakty z bankami wchodzącymi w skład tego panelu w sposób zgodny z wolą UBS i że rozpowszechniało błędne informacje na temat przyszłych stóp JPY LIBOR [motyw 77 lit. a) i b) oraz motywy 106–141 rzeczonej decyzji]. Co się tyczy, po drugie, naruszeń Citi/UBS i Citi/DB, Komisja uznała, że handlowiec Citi korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap w celu wywarcia wpływu na oferty określonych banków wchodzących w skład owego panelu i nieuczestniczących w tych dwóch kartelach. W tym kontekście Komisja zarzuciła także przedsiębiorstwu Icap, że wykorzystywało ono swe kontakty z bankami wchodzącymi w skład wspomnianego panelu i że rozpowszechniało ono błędne informacje [motyw 83 lit. a) i b) oraz motywy 154–164 tej decyzji]. Po trzecie, jeśli chodzi o naruszenie Citi/RBS, Komisja zarzuciła przedsiębiorstwu Icap, że wykorzystywało środki łączności między handlowcem Citi a handlowcem RBS do ułatwiania popełnienia tego naruszenia (motywy 84 i 142–153 tejże decyzji).

3. Obliczanie grzywny

18 Komisja przypomniała na wstępie, że w myśl wytycznych w sprawie metody ustalania grzywien nakładanych na mocy art. 23 ust. 2 lit. a) rozporządzenia (WE) nr 1/2003 (Dz.U. 2006, C 210, s. 2, zwanych dalej „wytycznymi z 2006 r.") kwota podstawowa grzywny powinna być ustalana z uwzględnieniem kontekstu, w jakim naruszenie zostało popełnione, a także, w szczególności, wagi i czasu trwania naruszenia, oraz że rola, jaką pełnił każdy z uczestników naruszenia, powinna być przedmiotem zindywidualizowanej oceny, odzwierciedlającej ewentualne okoliczności obciążające i łagodzące (motyw 284 zaskarżonej decyzji).

19 Komisja zwróciła uwagę, że wytyczne z 2006 r. dostarczają niewiele wskazówek odnośnie do metody obliczania grzywien nakładanych na podmioty, które ułatwiły popełnienie naruszenia. Zważywszy, że przedsiębiorstwo Icap prowadziło działalność na rynkach usług maklerskich, a nie na rynku instrumentów pochodnych opartych na stopach procentowych, Komisja uznała, że w celu ustalenia wielkości obrotu i kwoty grzywny nie może zastąpić cen instrumentów pochodnych opartych na stopach procentowych wyrażonych w jenach japońskich prowizją maklerską, ponieważ zamiana taka nie odzwierciedlałaby wagi ani charakteru naruszenia. Zasadniczo Komisja wywnioskowała stąd, że należy zastosować pkt 37 wytycznych z 2006 r., który pozwala na odstąpienie od treści tych wytycznych przy ustalaniu kwoty podstawowej grzywny (motyw 287 zaskarżonej decyzji).

20 Ze względu na wagę rozpatrywanych zachowań i czas trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w każdym z sześciu rozpatrywanych naruszeń Komisja ustaliła dla każdego z nich kwotę podstawową grzywny, a mianowicie 1 040 000 EUR dla naruszenia UBS/RBS z 2007 r., 1 950 000 EUR dla naruszenia UBS/RBS z 2008 r., 8 170 000 EUR dla naruszenia UBS/DB, 1 930 000 EUR dla naruszenia Citi/RBS, 1 150 000 EUR dla naruszenia Citi/DB i 720 000 EUR dla naruszenia Citi/UBS (motyw 296 zaskarżonej decyzji).

21 Co się tyczy ustalenia ostatecznej kwoty grzywny, Komisja uznała, że nie istnieją żadne okoliczności obciążające ani łagodzące i wzięła pod uwagę fakt, że pułap 10% rocznego obrotu nie został przekroczony (motyw 299 zaskarżonej decyzji). W art. 2 sentencji zaskarżonej decyzji nałożono zatem na skarżące grzywny, których ostateczna wysokość odpowiada ich kwotom podstawowym.

II. Postępowanie i żądania stron

22 Pismem złożonym w sekretariacie Sądu w dniu 14 kwietnia 2015 r. skarżące wniosły niniejszą skargę.

23 W dniu 15 lutego 2016 r., na wniosek sędziego sprawozdawcy, w ramach środków organizacji postępowania przewidzianych w art. 89 regulaminu postępowania Sąd (czwarta izba) wezwał skarżące do udzielenia odpowiedzi na pytanie dotyczące ich drugiego zarzutu, wobec ogłoszenia wyroku z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja (C-194/14 P, EU:C:2015:717).

24 W dniu 29 lutego 2016 r. skarżące udzieliły odpowiedzi na zadane przez Sąd pytanie, cofając część swego drugiego zarzutu.

25 Ze względu na zmianę składu izb Sądu sędzia sprawozdawca został przydzielony do drugiej izby, której w rezultacie została przekazana niniejsza sprawa.

26 Na wniosek drugiej izby Sąd – na podstawie art. 28 regulaminu postępowania – postanowił przekazać sprawę składowi powiększonemu.

27 Na wniosek sędziego sprawozdawcy Sąd (druga izba w składzie powiększonym) postanowił o otwarciu ustnego etapu postępowania i, w ramach przewidzianych w art. 89 swego regulaminu postępowania środków organizacji postępowania, zadał stronom pytania na piśmie i wezwał Komisję do przedłożenia wniosków o zawarcie ugody złożonych przez UBS w odniesieniu do naruszeń UBS/RBS z 2007 r. i UBS/RBS z 2008 r.

28 W dniu 30 listopada 2016 r. Komisja odmówiła spełnienia żądania przedstawienia dokumentów. Postanowieniem z dnia 1 grudnia 2016 r. Sąd nakazał Komisji dostarczenie tych dwóch dokumentów. Zgodnie z art. 92 ust. 3 akapit pierwszy regulaminu postępowania i w celu pogodzenia zasady kontradyktoryjności ze specyfiką postępowania ugodowego, w postanowieniu z dnia 1 grudnia 2016 r. wgląd do tych dwóch dokumentów ograniczono do umożliwienia zapoznania się z nimi przez przedstawicieli stron w sekretariacie Sądu, bez prawa do sporządzania kopii. W dniu 7 grudnia 2016 r. Komisja zastosowała się do treści tego środka dowodowego.

29 Odpowiednio w dniach 8 i 9 grudnia 2016 r. skarżące i Komisja udzieliły odpowiedzi na zadane przez Sąd pytania. Odpowiednio w dniach 31 grudnia 2016 r. i 5 stycznia 2017 r. Komisja i skarżące przedstawiły uwagi w przedmiocie odpowiedzi udzielonych przez drugą stronę.

30 Na rozprawie w dniu 10 stycznia 2017 r. wysłuchane zostały wystąpienia stron i ich odpowiedzi na pytania zadane przez Sąd ustnie.

31 Skarżące wnoszą do Sądu o:

– stwierdzenie nieważności zaskarżonej decyzji w całości lub w części;

– ewentualnie – uchylenie lub obniżenie kwoty nałożonych grzywien;

– obciążenie Komisji kosztami postępowania i innymi wydatkami poniesionymi w ramach niniejszego sporu;

– podjęcie wszelkich innych środków, jakie Sąd uzna za stosowne.

32 Komisja wnosi do Sądu o:

– oddalenie skargi w całości;

– obciążenie skarżących kosztami postępowania.

III. Co do prawa

A. W przedmiocie dopuszczalności dokumentu i żądania

33 Komisja kwestionuje dopuszczalność czwartego żądania skarżących, a także dopuszczalność skierowanego do Sądu pisma.

1. W przedmiocie dopuszczalności czwartego żądania skarżących

34 W ramach żądania czwartego skarżące wnoszą do Sądu o „podjęcie wszelkich innych środków, jakie […] uzna za stosowne”.

35 Ponieważ żądanie to należy rozumieć jako żądanie, aby Sąd skierował do Komisji pewne nakazy, należy przypomnieć, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem sąd Unii Europejskiej w ramach wykonywanej przez siebie kontroli legalności nie jest właściwy do kierowania nakazów do instytucji lub do ich zastępowania. W myśl art. 266 TFUE to zainteresowana instytucja jest zobowiązana do podjęcia środków, które zapewnią wykonanie wyroku wydanego w związku ze skargą o stwierdzenie nieważności (zob. wyrok z dnia 30 maja 2013 r., Omnis Group/Komisja, T-74/11, niepublikowany, EU:T:2013:283, pkt 26 i przytoczone tam orzecznictwo).

36 Żądanie czwarte należy zatem uznać za niedopuszczalne w zakresie, w jakim obejmuje ono żądanie skierowania do Komisji nakazu.

2. W przedmiocie zakwestionowania dopuszczalności pisma skarżących

37 W duplice Komisja podniosła, że pismo, które skarżące skierowały do Sądu i którego kopia została jej doręczona bezpośrednio przez skarżące, należy uznać za niedopuszczalne, ponieważ nie jest ono zgodne z przepisami regulaminu postępowania.

38 W tym względzie wystarczy podkreślić, że decyzją z dnia 2 marca 2016 r. postanowiono, że pismo to nie zostanie dołączone do akt. Kwestionowanie przez Komisję jego dopuszczalności jest zatem bezprzedmiotowe.

B. W przedmiocie żądań stwierdzenia nieważności

39 Na poparcie żądania stwierdzenia nieważności zaskarżonej decyzji skarżące podnoszą sześć zarzutów. Cztery pierwsze zarzuty, odnoszące się odpowiednio, po pierwsze, do wykładni i stosowania pojęcia ograniczenia lub zakłócenia konkurencji „ze względu na cel" w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE, po drugie, do zastosowania pojęcia „ułatwianie" w okolicznościach niniejszej sprawy, po trzecie, do czasu trwania sześciu rozpatrywanych naruszeń, i po czwarte, do naruszenia zasad domniemania niewinności i dobrej administracji, dotyczą zgodności z prawem art. 1 rzeczonej decyzji, odnoszącego się do istnienia wskazanych naruszeń. Zarzuty piąty i szósty, odnoszące się odpowiednio do ustalenia kwoty grzywien i naruszenia zasady ne bis in idem, dotyczą zgodności z prawem art. 2 tej decyzji, w którym zostały wskazane grzywny nałożone przez Komisję za każde z tych naruszeń.

1. W przedmiocie zarzutu pierwszego, dotyczącego błędów w zakresie wykładni i stosowania pojęcia ograniczenia lub zakłócenia konkurencji ze „względu na cel" w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE

40 W ramach zarzutu pierwszego skarżące kwestionują kwalifikację jako naruszenia ze względu na cel przyjętą w odniesieniu do inkryminowanych przez Komisję zachowań, twierdząc, że zachowania te nie mogą wywierać wpływu na konkurencję i wywodząc stąd, że przedsiębiorstwa Icap nie można obciążyć odpowiedzialnością za „ułatwianie" jakiegokolwiek naruszenia.

41 Komisja wnosi o oddalenie tego zarzutu.

42 Ponieważ przedmiotem analizy jest zastosowana przez Komisję kwalifikacja jako naruszeń ze względu na cel, należy przypomnieć, że zakazem przewidzianym w art. 101 ust. 1 TFUE są objęte porozumienia, decyzje związku przedsiębiorstw lub uzgodnione praktyki, których „celem lub skutkiem" jest zapobieżenie, ograniczenie lub zakłócenie konkurencji w obrębie rynku wewnętrznego.

43 Z orzecznictwa Trybunału wynika w tym względzie, że pewne rodzaje współpracy między przedsiębiorstwami są szkodliwe dla konkurencji w stopniu wystarczającym do tego, aby nie było konieczności badania ich skutków (wyroki: z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P,

EU:C:2014:2204, pkt 49; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 113; zob. także podobnie wyrok z dnia 14 marca 2013 r., Allianz Hungária Biztosító i in., C-32/11, EU:C:2013:160, pkt 34).

44 Pewne rodzaje współpracy między przedsiębiorstwami można bowiem, z uwagi na sam ich charakter, uznać za szkodliwe dla prawidłowego funkcjonowania normalnej konkurencji (wyroki: z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, pkt 50; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 114; zob. także podobnie wyrok z dnia 14 marca 2013 r., Allianz Hungária Biztosító i in., C-32/11, EU:C:2013:160, pkt 35).

45 Przyjęto zatem, że pewne mające znamiona zmowy zachowania, takie jak te, które prowadzą do horyzontalnego ustalania cen przez kartele, należy uznać za mające tak wysokie prawdopodobieństwo wywołania negatywnych skutków dla, w szczególności, ceny, ilości czy jakości towarów czy usług, iż dla celów zastosowania art. 101 ust. 1 TFUE nie ma potrzeby wykazania, że wywołują one konkretne skutki na rynku. Z doświadczenia wynika bowiem, że tego rodzaju zachowania skutkują obniżeniem wielkości produkcji i zwyżką cen, pociągając za sobą ostatecznie nieprawidłowy podział zasobów, czego szkodliwe konsekwencje ponoszą w szczególności konsumenci (wyroki: z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, pkt 51; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 115).

46 W przypadku gdy wyniki analizy danego rodzaju współpracy między przedsiębiorstwami nie wskazują na wystarczający stopień jej szkodliwości dla konkurencji, należy natomiast zbadać jego skutki, a do objęcia go zakazem wymagane jest, by były spełnione przesłanki wskazujące na faktyczne zapobieganie, ograniczanie lub zakłócanie konkurencji w odczuwalny sposób (wyroki: z dnia 14 marca 2013 r., Allianz Hungária Biztosító i in., C-32/11, EU:C:2013:160, pkt 34; z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, pkt 52; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 116).

47 Zgodnie z orzecznictwem Trybunału, aby ocenić, czy dane porozumienie między przedsiębiorstwami czy też decyzja związku przedsiębiorstw wykazuje stopień szkodliwości wystarczający do tego, aby można je było uznać za „ograniczenia konkurencji ze względu na cel" w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE, należy skupić się na treści jego postanowień, na celach, do których osiągnięcia ono zmierza, a także na kontekście gospodarczym i prawnym, w jaki porozumienie to się wpisuje. W ramach oceny takiego kontekstu należy również wziąć pod uwagę charakter dóbr lub usług, których to porozumienie dotyczy, jak również rzeczywiste warunki funkcjonowania i struktury badanego rynku lub badanych rynków (wyroki: z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, pkt 53; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 117; zob. także podobnie wyrok z dnia 14 marca 2013 r., Allianz Hungária Biztosító i in., C-32/11, EU:C:2013:160, pkt 36).

48 Ponadto, choć zamiar stron nie stanowi koniecznej przesłanki ustalenia ograniczającego charakteru porozumienia, nic nie stoi na przeszkodzie, aby krajowe lub unijne organy ochrony konkurencji lub sądy go uwzględniły (wyroki: z dnia 14 marca 2013 r., Allianz Hungária Biztosító i in., C-32/11, EU:C:2013:160, pkt 37; z dnia 11 września 2014 r., CB/Komisja, C-67/13 P, EU:C:2014:2204, pkt 54; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 118).

49 Jeżeli chodzi ściślej o wymianę informacji między konkurentami, należy przypomnieć, że kryteria koordynacji i współpracy stanowiące przesłanki uzgodnionej praktyki winny być postrzegane w świetle koncepcji właściwej postanowieniom traktatu dotyczącym konkurencji, zgodnie z którą każdy podmiot gospodarczy winien określać w sposób autonomiczny politykę, jaką zamierza realizować na wspólnym rynku (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 32; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 119).

50 O ile taki wymóg autonomii nie wyłącza prawa podmiotów gospodarczych do przystosowywania się w sprawny sposób do stwierdzonego lub spodziewanego zachowania konkurentów, o tyle jednak stoi on na przeszkodzie wszelkim kontaktom między tymi podmiotami gospodarczymi, zarówno bezpośrednim, jak i pośrednim, które mogłyby wywrzeć wpływ na zachowanie aktualnego lub potencjalnego konkurenta na rynku bądź ujawnić temu konkurentowi postępowanie, które ten podmiot sam zdecydował się lub planuje realizować na rynku, jeżeli celem lub skutkiem tych kontaktów jest doprowadzenie do warunków konkurencji, które nie odpowiadają normalnym warunkom konkurencji na rynku właściwym, przy uwzględnieniu charakteru produktów lub świadczonych usług, znaczenia i liczby przedsiębiorstw, jak również rozmiaru wspomnianego rynku (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 33; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 120).

51 Trybunał orzekł także, że wymiana informacji między konkurentami może być niezgodna z regułami konkurencji, jeżeli zmniejsza lub znosi poziom niepewności co do funkcjonowania danego rynku i w konsekwencji ogranicza konkurencję między przedsiębiorstwami (wyroki: z dnia 2 października 2003 r., Thyssen Stahl/Komisja, C-194/99 P, EU:C:2003:527, pkt 89; z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 35; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 121).

52 W szczególności za mającą cel antykonkurencyjny należy uznać wymianę informacji mogącą wyeliminować niepewność zainteresowanych co do daty, zakresu i warunków dostosowania zachowania na rynku, którego dane przedsiębiorstwa miałyby dokonać (wyrok z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 122; zob. także podobnie wyrok z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 41).

53 Ponadto uzgodniona praktyka może mieć antykonkurencyjny cel, mimo iż nie ma ona bezpośredniego związku z cenami konsumenckimi. Brzmienie art. 101 ust. 1 TFUE nie pozwala bowiem na uznanie, że zakazane są jedynie uzgodnione praktyki mające bezpośredni wpływ na ceny uiszczane przez ostatecznych konsumentów (wyrok z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 123; zob. także podobnie wyrok z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 36).

54 Wręcz przeciwnie, ze wskazanego art. 101 ust. 1 lit. a) TFUE wynika, że uzgodniona praktyka może mieć antykonkurencyjny cel, jeżeli polega na „ustalaniu w sposób bezpośredni lub pośredni cen zakupu lub sprzedaży albo innych warunków transakcji” (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 37; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 124).

55 W każdym razie art. 101 TFUE ma na celu, na wzór innych przepisów prawa konkurencji zawartych w traktacie, ochronę nie tylko bezpośrednich interesów konkurentów czy konsumentów, lecz również struktury rynku i w ten sposób – konkurencji jako takiej. Zatem stwierdzenie istnienia antykonkurencyjnego celu uzgodnionej praktyki nie może być uzależniane od istnienia jej bezpośredniego związku z cenami konsumenckimi (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 38, 39; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 125).

56 Należy wreszcie przypomnieć, że z samego brzmienia art. 101 ust. 1 TFUE wynika, iż pojęcie uzgodnionej praktyki obejmuje – poza uzgodnieniem przedsiębiorstw – zachowanie na rynku będące wynikiem tego uzgodnienia i związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy nimi (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 51; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 126).

57 W tym względzie Trybunał uznał, że należy domniemywać, z zastrzeżeniem dowodu przeciwnego, który muszą przedstawić zainteresowane podmioty, iż przy określaniu swojego zachowania na rynku przedsiębiorstwa uczestniczące w uzgodnieniu i nieprzerwanie działające na rynku uwzględniają informacje, które wymieniły ze swoimi konkurentami, w celu ukształtowania swego zachowania na rynku. W szczególności Trybunał doszedł do wniosku, że taka uzgodniona praktyka jest objęta zakresem art. 101 ust. 1 TFUE, nawet w przypadku braku skutków antykonkurencyjnych dla rynku (wyroki: z dnia 4 czerwca 2009 r., T-Mobile Netherlands i in., C-8/08, EU:C:2009:343, pkt 51; z dnia 19 marca 2015 r., Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisja, C-286/13 P, EU:C:2015:184, pkt 127).

58 W niniejszej sprawie w motywach 77 i 78 zaskarżonej decyzji Komisja uznała, że każde z sześciu rozpatrywanych naruszeń obejmuje dwa rodzaje zachowań, a mianowicie, po pierwsze, rozmowy na temat propozycji co najmniej jednego z banków w celu wywarcia wpływu na kształt takiej propozycji, a po drugie, przekazywanie lub odbieranie szczególnie chronionych informacji handlowych dotyczących albo stanowisk negocjacyjnych, albo przyszłych propozycji co najmniej jednego z odnośnych banków. Ponadto, co się tyczy naruszenia UBS/DB, w motywie 78 rzeczonej decyzji Komisja zwróciła także uwagę na poszukiwanie przez banki możliwości zawierania transakcji zmierzających do zrównania ich interesów handlowych w dziedzinie instrumentów pochodnych oraz ewentualność sporadycznego zawierania takich transakcji.

59 Komisja uznała, że sporne zachowania miały na celu manipulowanie stopami JPY LIBOR, co pozwalało na polepszenie sytuacji banków uczestniczących w rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich.

60 W motywach 13–17 zaskarżonej decyzji Komisja podkreśliła, że instrumenty pochodne, a w szczególności kontrakty gwarantujące wysokość stopy procentowej i swapy stopy procentowej miały dwa „człony", z których jeden odnosił się do strumienia środków wypłacanych, a drugi do strumienia środków przyjmowanych. Pierwszy z nich cechowała stała, zaś drugi zmienna stopa procentowa. Jeden z kontrahentów realizował na rzecz drugiego płatność obliczoną na podstawie stopy zmiennej, a otrzymywał płatność określoną na podstawie stopy stałej przy zawarciu umowy, i na odwrót.

61 Komisja wskazała, że manipulowanie stopą JPY LIBOR miało bezpośredni wpływ na przepływy gotówki (cash-flow) otrzymywanej lub wypłacanej w ramach „zmiennego" członu kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej (motywy 199 i 201 zaskarżonej decyzji), ponieważ były one obliczane bezpośrednio w oparciu o owe stopy.

62 Komisja uznała, że manipulowanie stopą JPY LIBOR miało także wpływ na „stały" człon kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej, ponieważ rzeczywisty poziom tych stóp odzwierciedlała pośrednio stała stopa przyszłych kontraktów, skoro kontrakty te polegały w istocie na prognozowaniu przyszłych stóp procentowych (motywy 200 i 201 zaskarżonej decyzji).

63 W zaskarżonej decyzji Komisja uznała, że uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, a także wymiana informacji poufnych między uczestniczącymi w panelu bankami stanowią ograniczenie konkurencji, jaka w normalnej sytuacji powinna między nimi istnieć, które to ograniczenie doprowadziło do zakłócenia konkurencji na ich korzyść oraz na niekorzyść banków nieuczestniczących w panelu. Pozwoliło to także na uzyskanie stanu „asymetrii informacji" oddziałującego na korzyść wyłącznie banków uczestniczących w panelu poprzez umożliwienie im oferowania kontraktów na lepszych warunkach niż inne banki prowadzące działalność na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich (motywy 202–204 rzeczonej decyzji). Sporne zachowania zakłócały zatem konkurencję na korzyść banków uczestniczących w panelu i ze szkodą dla pozostałych uczestników tego rynku. Komisja wyciągnęła stąd wniosek, że sześć rozpatrywanych naruszeń cechował wystarczający stopień szkodliwości, aby można było je uznać za naruszenia ze względu na cel (motywy 219; 220 tej decyzji).

64 Kwestionując tę analizę, skarżące podkreślają, że przyjęta w orzecznictwie Trybunału definicja pojęcia naruszenia ze względu na cel jest ścisła. Utrzymują one, że stopień szkodliwości rozpatrywanych zachowań dla normalnej konkurencji na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich, nie uzasadnia uznania ich za naruszenia ze względu na cel. Skarżące dodają, że zarzucana im wymiana informacji nie stanowi zachowania mającego „na celu" ograniczenie lub zakłócenie konkurencji. Podkreślają także, że określone elementy istotne dla zakwalifikowania naruszenia jako naruszenia ze względu na cel zostały zasygnalizowane po raz pierwszy w motywie 200 zaskarżonej decyzji. Twierdzą one wreszcie, że w odniesieniu do naruszenia UBS/DB Komisja nie udowodniła zawarcia między bankami transakcji zmierzających do zrównania ich interesów handlowych w dziedzinie instrumentów pochodnych ani nie zakwalifikowała tego zachowania jako wymiany informacji.

65 Ponieważ w wypadku sześciu rozpatrywanych naruszeń Komisja uznała, że miały miejsce zarówno uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, jak i wymiana informacji poufnych, wystarczy zbadać, czy którekolwiek z tych zachowań ma antykonkurencyjny cel.

66 Co się tyczy pierwszego, wspólnego dla sześciu rozpatrywanych naruszeń zachowania, a mianowicie uzgadniania propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, należy zauważyć, że Komisja słusznie stwierdziła, iż płatności, jakie dana instytucja finansowa zobowiązana jest uiścić na rzecz innej instytucji finansowej z tytułu instrumentu pochodnego są albo bezpośrednio, albo pośrednio powiązane z poziomem stawek JPY LIBOR.

67 I tak, co się tyczy w pierwszym rzędzie płatności należnych z tytułu kontraktów będących w trakcie realizacji, wpływ stawek JPY LIBOR można uznać za oczywiście istotny. Dotyczy on płatności należnych z tytułu „zmiennego" członu kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej, opartych bezpośrednio na owych stopach. Tak więc w odniesieniu do nich uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR mogło prowadzić do wywierania wpływu na poziom owych stóp w kierunku sprzyjającym interesom banków uczestniczących w takim uzgadnianiu, jak stwierdziła w istocie Komisja w motywach 199 i 201 zaskarżonej decyzji.

68 Co się tyczy w drugim rzędzie płatności należnych z tytułu przyszłych kontraktów, należy stwierdzić, że Komisja również trafnie uznała, że uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR miało wpływ na płatności należne z tytułu „stałego" członu kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej.

69 Z jednej strony należy stwierdzić, że w motywach 34–44 i 200 zaskarżonej decyzji Komisja wyjaśniła, dlaczego poziom stóp JPY LIBOR ma wpływ na „stały" człon kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej. Instytucja ta wskazała zasadniczo, że ustalenie stóp „stałych" ocenia się poprzez oparte na wzorze matematycznym odzwierciedlenie krzywej rzeczywistej rentowności instrumentów pochodnych, która z kolei jest zależna od rzeczywistych poziomów stóp JPY LIBOR.

70 Z drugiej strony można w konsekwencji uznać, że uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR umożliwiało uczestniczącym w nim bankom znaczące zmniejszenie niepewności co do poziomów, na jakich sytuują się stopy JPY LIBOR, co skutkowało uzyskaniem przez nie przewagi konkurencyjnej przy negocjowaniu i oferowaniu instrumentów pochodnych względem banków, które nie uczestniczyły w takim uzgadnianiu, jak słusznie zauważyła Komisja w motywach 201–204 zaskarżonej decyzji.

71 Wynika stąd, że uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR ma znaczenie dla płatności należnych z tytułu kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej, zarówno w wypadku ich członu „zmiennego", jak i członu „stałego".

72 Należy stwierdzić, że takie uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, zmierzające do wywarcia wpływu na wysokość płatności, do których zobowiązane są zainteresowane banki, lub które są im należne, kryje w sobie cel antykonkurencyjny.

73 Ponieważ wszystkie sześć rozpatrywanych naruszeń obejmuje uzgadnianie propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, co może uzasadniać przyjętą przez Komisję kwalifikację ich jako naruszeń ze względu na cel, nie jest konieczne badanie, czy wspólne dla wskazanych naruszeń zachowanie, a mianowicie wymiana informacji poufnych, także może uzasadniać przyjęcie takiej kwalifikacji.

74 Z utrwalonego orzecznictwa wynika bowiem, że w przypadku gdy niektóre części uzasadnienia decyzji mogą same w sobie uzasadniać ją w sposób wymagany prawem, wady, którymi mogłyby być dotknięte inne części uzasadnienia aktu prawnego, w żadnym razie nie mają wpływu na jego sentencję (zob. podobnie i analogicznie wyroki: z dnia 12 lipca 2001 r., Komisja i Francja/TF1, C-302/99 P i C-308/99 P, EU:C:2001:408, pkt 27; z dnia 12 grudnia 2006 r., SELEX Sistemi Integrati/Komisja, T-155/04, EU:T:2006:387, pkt 47).

75 W każdym razie, z uwagi na znaczenie wpływu poziomu stóp JPY LIBOR na wysokość płatności dokonywanych z tytułu zarówno członu „zmiennego”, jak i członu „stałego” kontraktów, o których mowa w pkt 60 powyżej, należy stwierdzić, że samo przekazywanie informacji dotyczących przyszłych propozycji banku uczestniczącego w panelu JPY LIBOR mogło przysparzać korzyści zainteresowanym bankom, oddalając je od uczestnictwa w normalnej konkurencji na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich, co oznacza, że można uznać, iż taka wymiana informacji ma na celu ograniczenie konkurencji w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE, w myśl orzecznictwa przytoczonego w pkt 49–52 powyżej. To samo rozumowanie stosuje się do zachowania polegającego na wymianie informacji poufnych dotyczących przyszłych propozycji związanych ze stopą Euroyen TIBOR, stwierdzonego przez Komisję w ramach jedynego naruszenia Citi/UBS.

76 Wobec powyższego należy stwierdzić, że Komisja nie naruszyła prawa ani nie popełniła błędu w ocenie, uznając, że sześć rozpatrywanych naruszeń nosi znamiona ograniczających konkurencję ze względu na swój cel.

77 Wniosku tego nie podważają różne przedstawione przez skarżące argumenty.

78 Odnosi się to w pierwszym rzędzie do podważania przez skarżące szkodliwości spornych zachowań dla normalnej konkurencji.

79 Po pierwsze, skarżące błędnie podnoszą, że nie istnieje stosunek konkurencji między bankami na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe wyrażone są w jenach japońskich. Ponieważ zawieranie kontraktów na owym rynku wiąże się z negocjowaniem wskazanych instrumentów, a w szczególności stałej stopy procentowej, jaka zostanie do nich zastosowana, siłą rzeczy występuje proces konkurowania między bankami prowadzącymi działalność na tym rynku, w odniesieniu do oferty opisanych produktów.

80 Po drugie, nie można w konsekwencji zgodzić się z twierdzeniem skarżących, dotyczącym domniemanej sprzeczności między możliwością proponowania przez banki warunków lepszych niż te proponowane przez ich konkurentów, a kwalifikacją naruszenia jako naruszenia ze względu na cel. Przeciwnie, możliwość ta stanowi raczej przejaw zaburzenia procesu konkurencji na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich, na korzyść banków uczestniczących w zmowie.

81 Po trzecie, bez znaczenia jest podnoszona przez skarżące okoliczność, że banki zawierają znaczną liczbę transakcji, w odniesieniu do których zajmują przeciwne stanowiska. Jeden z interesów w manipulowaniu wysokością stawki JPY LIBOR, w szczególności w odniesieniu do kontraktów będących w trakcie realizacji, polega na stworzeniu możliwości, aby wskaźnik ten w najwyższym możliwym stopniu odzwierciedlał interesy zainteresowanych banków, to znaczy aby był wysoki, w sytuacji gdy bank występuje jednoznacznie w charakterze wierzyciela, i aby był niski, w sytuacji gdy bank pełni wyraźnie rolę dłużnika.

82 W drugim rzędzie skarżące podnoszą zasadniczo, że zostało naruszone ich prawo do obrony, ponieważ określone elementy istotne z punktu widzenia kwalifikacji naruszenia jako naruszenia ze względu na cel zostały zasygnalizowane po raz pierwszy w motywie 200 zaskarżonej decyzji.

83 Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem poszanowanie prawa do obrony wymaga co prawda, aby zainteresowanemu przedsiębiorstwu stworzono w toku postępowania administracyjnego możliwość skutecznego przedstawienia stanowiska na temat prawdziwości i znaczenia dla sprawy podniesionych faktów i okoliczności, a także na temat dokumentów, którymi Komisja posłużyła się na poparcie swego twierdzenia o dopuszczeniu się naruszenia (zob. wyrok z dnia 24 maja 2012 r., MasterCard i in./Komisja, T-111/08, EU:T:2012:260, pkt 265 i przytoczone tam orzecznictwo).

84 Artykuł 27 ust. 1 rozporządzenia nr 1/2003 odzwierciedla tę zasadę w zakresie, w jakim przewiduje, że stronom wysyła się pismo w sprawie przedstawienia zarzutów, które musi wskazywać w wyraźny sposób wszystkie istotne okoliczności, na których Komisja opiera się na tym etapie postępowania, aby umożliwić zainteresowanym stronom skuteczne zapoznanie się z zachowaniami, które Komisja im zarzuca, i umożliwić im skuteczną obronę przed wydaniem przez nią ostatecznej decyzji. Wymóg ten jest spełniony, jeśli ta decyzja nie obciąża zainteresowanych naruszeniami innymi niż ujęte w piśmie w sprawie przedstawienia zarzutów oraz nie zawiera okoliczności innych niż te, co do których zainteresowani mieli sposobność się wypowiedzieć (zob. wyrok z dnia 24 maja 2012 r., MasterCard i in./Komisja, T-111/08, EU:T:2012:260, pkt 266 i przytoczone tam orzecznictwo).

85 Owo wskazanie może mieć jednak skrótową formę, a ostateczna decyzja nie musi koniecznie być kopią pisma w sprawie przedstawienia zarzutów, gdyż pismo to jest dokumentem roboczym, w którym ocena faktyczna i prawna ma charakter wyłącznie tymczasowy. Tym samym dopuszczalne są uzupełnienia treści pisma w sprawie przedstawienia zarzutów dokonane w świetle odpowiedzi stron na to pismo, których argumenty wskazują, że mogły one skutecznie skorzystać ze swego prawa do obrony. Mając na uwadze postępowanie administracyjne, Komisja może również zmienić lub dodać argumenty faktyczne i prawne na poparcie zarzutów, które postawiła (zob. wyrok z dnia 24 maja 2012 r., MasterCard i in./Komisja, T-111/08, EU:T:2012:260, pkt 267 i przytoczone tam orzecznictwo).

86 Podanie do wiadomości zainteresowanych uzupełnienia zarzutów jest więc konieczne jedynie w przypadku, gdy wynik przeprowadzonego badania spowoduje wzięcie przez Komisję pod uwagę nowych przemawiających przeciwko przedsiębiorstwom okoliczności lub też istotną zmianę dotyczącego zarzucanych naruszeń materiału dowodowego (zob. wyrok z dnia 24 maja 2012 r., MasterCard i in./Komisja, T-111/08, EU:T:2012:260, pkt 268 i przytoczone tam orzecznictwo).

87 Wreszcie należy również przypomnieć, że zgodnie z orzecznictwem do naruszenia prawa do obrony dochodzi wówczas, gdy możliwe jest, że ze względu na nieprawidłowości ze strony Komisji prowadzone przez nią postępowanie administracyjne mogło zakończyć się innym wynikiem. Skarżące przedsiębiorstwo wykazuje, że tego typu naruszenie miało miejsce, jeżeli wystarczająco udowodni nie to, że treść decyzji Komisji byłaby inna, lecz to, że gdyby ta nieprawidłowość nie zaistniała, mogłoby lepiej zorganizować swoją obronę, na przykład posługując się na swoją obronę dokumentami, do których odmówiono jej dostępu w toku postępowania administracyjnego (zob. wyrok z dnia 24 maja 2012 r., MasterCard i in./Komisja, T-111/08, EU:T:2012:260, pkt 269 i przytoczone tam orzecznictwo).

88 W niniejszej sprawie z jednej strony należy zaznaczyć, że zawarte w motywie 200 zaskarżonej decyzji odniesienie do pośredniego ustalania cen nie ma przypisywanego mu przez skarżące charakteru odniesienia nowego. Punktów 137 i 175 pisma w sprawie przedstawienia zarzutów, na które powołuje się Komisja, nie można wprawdzie uznać za przedstawienie zarzutu dotyczącego pośredniego ustalania cen, gdyż przypomniano w nich po prostu zasady prawne odnoszące się do stosowania art. 101 ust. 1 TFUE. Niemniej jednak z treści pisma w sprawie przedstawienia zarzutów wynika, że istota zawartej tam argumentacji jest tożsama z argumentacją przedstawioną w rzeczonej decyzji, a zwłaszcza w jej motywie 200, a mianowicie chodzi tu o wpływ poziomu JPY LIBOR na poziom stóp

stosowanych w przyszłych kontraktach (zob. w szczególności pkt 157 pisma w sprawie przedstawienia zarzutów). Skarżące były zatem w stanie przedstawić swe uwagi w przedmiocie tego zarzutu w trakcie postępowania administracyjnego.

89 Z drugiej strony, co się tyczy twierdzenia, według którego zawarte w motywie 200 zaskarżonej decyzji odniesienie do okoliczności, że manipulowanie stopą JPY LIBOR stanowi również ustalanie warunków transakcji w rozumieniu art. 101 ust. 1 lit. a) TFUE, ma charakter odniesienia nowego, należy zauważyć, iż ze względów przedstawionych w pkt 66–76 powyżej skutki tej manipulacji dla poziomu płatności należnych z tytułu instrumentów pochodnych są wystarczające, aby uzasadnić przyjętą przez Komisję kwalifikację tych naruszeń jako naruszeń ze względu na cel. Nie można zatem uznać, że ewentualny brak po stronie skarżących możliwości przedstawienia uwag w przedmiocie zarzutu dotyczącego ustalania warunków transakcji uniemożliwił im lepsze zorganizowanie obrony w rozumieniu orzecznictwa przytoczonego w pkt 87 powyżej.

90 W trzecim rzędzie, co się tyczy krytyki kierowanej przez skarżące wobec stwierdzenia Komisji, że istnieje praktyka polegająca na poszukiwaniu przez banki możliwości zawierania transakcji zmierzających do zrównania ich interesów handlowych w dziedzinie instrumentów pochodnych oraz ewentualnym i nieczęstym zawieraniu takich transakcji, jedynie w odniesieniu do naruszenia UBS/DB, z treści motywu 78 zaskarżonej decyzji wynika, że Komisja uznała tę praktykę jedynie za zachowanie mające na celu ułatwienie uzgadniania przyszłych propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR. Ponieważ zachowanie to najwyraźniej nie ma charakteru niezależnego od rzeczonego uzgadniania propozycji, którego antykonkurencyjny cel został wykazany w wymagany prawem sposób, ustosunkowywanie się do tego aspektu argumentacji skarżących nie jest konieczne.

91 W związku z powyższym zarzut pierwszy należy oddalić.

2. W przedmiocie zarzutu drugiego, dotyczącego błędnego zastosowania pojęcia „ułatwiania” w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE oraz orzecznictwa

92 Skarżące twierdzą, że Komisja błędnie uznała, że przedsiębiorstwo Icap ułatwiło popełnienie sześciu rozpatrywanych naruszeń. Po wydaniu wyroku z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja (C-194/14 P, EU:C:2015:717), skarżące cofnęły część swej argumentacji, wobec czego badany zarzut składa się obecnie z trzech części.

93 W ramach części pierwszej zarzutu drugiego, która nie dotyczy naruszenia Citi/RBS, lecz tylko pięciu pozostałych rozpatrywanych naruszeń, skarżące utrzymują, że kryterium „ułatwiania” zastosowane wobec przedsiębiorstwa Icap jest zbyt szerokie, nowe i narusza zasadę pewności prawa. W ramach części drugiej badanego zarzutu, która dotyczy tych samych pięciu naruszeń, skarżące utrzymują, że rola, jaką pełniło przedsiębiorstwo Icap, nie spełnia sformułowanych w orzecznictwie kryteriów „ułatwiania”. Wreszcie w ramach trzeciej części tego zarzutu, która dotyczy tylko naruszeń UBS/RBS z 2007 r., Citi/UBS i Citi/DB, skarżące kwestionują zasadność motywów zaskarżonej decyzji dotyczących wykorzystywania przez Icap swych kontaktów z szeregiem banków do wpływania na ich propozycje w ramach panelu JPY LIBOR.

94 Sąd stoi na stanowisku, że w pierwszej kolejności należy przeanalizować części drugą i trzecią badanego zarzutu, gdyż dotyczą one zasadniczo noszącego znamiona naruszenia charakteru zarzucanych przedsiębiorstwu Icap zachowań, a następnie należy przeanalizować zawarte w pierwszej części tego zarzutu twierdzenie dotyczące przypisania znamion naruszenia w sposób niezgodny z zasadą pewności prawa.

a) *W przedmiocie części drugiej zarzutu, dotyczącej naruszenia przez Komisję sformułowanych w orzecznictwie kryteriów „ułatwiania”*

95 W ramach badanej części zarzutu skarżące utrzymują zasadniczo, że wniosek, iż zachowanie przedsiębiorstwa Icap jest objęte zakresem zastosowania art. 101 TFUE, jest błędny.

96 Komisja wnosi o oddalenie tej części zarzutu.

97 Należy przypomnieć, że z brzmienia art. 101 ust. 1 TFUE nie wynika, że wyrażony w nim zakaz dotyczy jedynie stron porozumień lub uzgodnionych praktyk, które prowadzą działalność na dotkniętych nimi rynkach (wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 27).

98 Ponadto zgodnie z orzecznictwem Trybunału „porozumienie” jest wyrazem zgodnej woli co najmniej dwóch stron, przy czym forma, w jakiej się przejawia ta zgodność, nie jest sama w sobie rozstrzygająca (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 28 i przytoczone tam orzecznictwo).

99 Jeśli chodzi o pojęcie „uzgodnionej praktyki”, z orzecznictwa Trybunału wynika, że w art. 101 ust. 1 TFUE pojęcie to zostało odróżnione w szczególności od pojęcia „porozumienia” i „decyzji związku przedsiębiorstw” wyłącznie po to, by ująć różne formy zmowy między przedsiębiorstwami, które z subiektywnego punktu widzenia mają taki sam charakter i różnią się od siebie jedynie intensywnością i formami, w których się ujawniają (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 29 i przytoczone tam orzecznictwo).

100 Ponadto, gdy chodzi o porozumienia i uzgodnione praktyki mające antykonkurencyjny cel, z orzecznictwa Trybunału wynika, że, aby móc uznać, że dane przedsiębiorstwo uczestniczyło w naruszeniu i że ponosi ono odpowiedzialność za poszczególne elementy tego naruszenia, Komisja powinna udowodnić, że dane przedsiębiorstwo zamierzało przyczynić się swoim zachowaniem do wspólnych celów realizowanych przez ogół uczestników i że wiedziało ono o postępowaniu planowanym lub wprowadzanym w życie przez inne przedsiębiorstwa w dążeniu do tych samych celów lub że mogło to rozsądnie przewidzieć i było gotowe zaakceptować takie ryzyko (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 30 i przytoczone tam orzecznictwo).

101 W tym względzie Trybunał orzekł w szczególności, że bierne sposoby uczestniczenia w naruszeniu, takie jak obecność przedsiębiorstwa na spotkaniach, w trakcie których zawierano porozumienia o celu antykonkurencyjnym, bez wyrażenia sprzeciwu w oczywisty sposób, stanowią współudział powodujący powstanie odpowiedzialności na podstawie art. 101 ust. 1 TFUE, ponieważ milcząca zgoda na niedozwoloną inicjatywę bez otwartego zdystansowania się od jej treści lub zawiadomienia o niej organów administracyjnych zachęca do kontynuowania naruszenia i utrudnia jego wykrycie (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 31 i przytoczone tam orzecznictwo).

102 Chociaż Trybunał zaznaczył już, że „porozumienie” w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE jest to wyrażenie przez strony wspólnej woli zachowania się na rynku w określony sposób i że kryteria koordynacji i współpracy stanowiące przesłanki „uzgodnionej praktyki” w rozumieniu tego postanowienia winny być postrzegane w świetle koncepcji właściwej postanowieniom traktatu dotyczącym konkurencji, zgodnie z którą każdy podmiot gospodarczy winien określać w sposób autonomiczny politykę, jaką zamierza realizować na wspólnym rynku, to jednak z rozważań tych nie wynika, że pojęcia „porozumienia” i „uzgodnionej praktyki” są oparte na założeniu, że dochodzi do wzajemnego ograniczenia swobody działania na tym samym rynku, na którym obecne są wszystkie strony (wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 32, 33).

103 Ponadto z orzecznictwa Trybunału nie można wywnioskować, że art. 101 ust. 1 TFUE dotyczy wyłącznie albo przedsiębiorstw działających na rynku objętym ograniczeniami konkurencji bądź na rynkach znajdujących się na wyższym lub niższym szczeblu lub sąsiadujących z owym rynkiem, albo przedsiębiorstw, które ograniczają swą autonomię zachowywania się na danym rynku w drodze porozumienia lub uzgodnionej praktyki. Z utrwalonego orzecznictwa Trybunału wynika bowiem, że tekst art. 101 ust. 1 TFUE odnosi się w sposób ogólny do wszystkich porozumień i uzgodnionych praktyk, które w stosunkach horyzontalnych lub wertykalnych zakłócają konkurencję na wspólnym rynku, niezależnie od rynku, na którym działają strony, jak też od okoliczności, że jedynie zachowanie handlowe jednego spośród tych przedsiębiorstw jest objęte treścią uzgodnień, o których mowa (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 34, 35 i przytoczone tam orzecznictwo).

104 Należy również zaznaczyć, że głównym celem zakazu przewidzianego w art. 101 ust. 1 TFUE jest zapewnienie utrzymania niezakłóconej konkurencji w obrębie wspólnego rynku i że aby zakaz ten był w pełni skuteczny, powinien obejmować aktywne uczestnictwo przedsiębiorstwa w ograniczeniu konkurencji, nawet jeśli uczestnictwo to nie dotyczy działalności gospodarczej prowadzonej na właściwym rynku, na którym ograniczenie to się materializuje lub ma się materializować (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 36 i przytoczone tam orzecznictwo).

105 W niniejszej sprawie należy na wstępie zaznaczyć, że Komisja nie uznała, że zostały popełnione niezależne naruszenia między Icap a UBS, następnie między Icap a Citi, których przedmiotem było manipulowanie poziomem propozycji banków, tak aby były one zgodne z interesami UBS, a następnie Citi, poprzez rozpowszechnianie przez Icap błędnych informacji. W zaskarżonej decyzji źródłem odpowiedzialności przedsiębiorstwa Icap jest uczestnictwo w zarzucanych przez Komisję zachowaniach antykonkurencyjnych, które instytucja ta zakwalifikowała jako „ułatwianie”.

106 Mając na uwadze rozumowanie, którym posłużyła się Komisja w zaskarżonej decyzji, należy zbadać, czy uczestnictwo przedsiębiorstwa Icap spełnia kryteria, które zostały zasygnalizowane w orzecznictwie przytoczonym w pkt 100 powyżej i które muszą być spełnione, aby móc uzasadnić powstanie odpowiedzialności z tytułu naruszeń popełnionych przez wskazane banki.

107 W tym względzie należy zaznaczyć, że skarżące kwestionują spełnienie tych kryteriów, podnosząc trzy zastrzeżenia, w ramach których twierdzą, że Komisja nie wykazała, po pierwsze, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między wskazanymi bankami w ramach niektórych spośród sześciu rozpatrywanych naruszeń (zastrzeżenie pierwsze), po drugie, że po stronie Icap istniała wola przyczynienia się do realizacji celu wspólnego dla owych banków (zastrzeżenie drugie), a po trzecie, że przedsiębiorstwo Icap przyczyniło się do realizacji celów wspólnych dla tych banków (zastrzeżenie trzecie). Sąd stoi na stanowisku, że w pierwszej kolejności należy zbadać zastrzeżenie pierwsze, następnie zastrzeżenie trzecie, a na końcu zastrzeżenie drugie.

1) W przedmiocie zastrzeżenia pierwszego, dotyczącego niewykazania, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między wskazanymi bankami w ramach niektórych spośród sześciu rozpatrywanych naruszeń

108 W ramach zastrzeżenia pierwszego skarżące twierdzą, że Komisja nie wykazała w wymagany prawem sposób, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między poszczególnymi bankami w ramach naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/RBS z 2008 r., Citi/DB i Citi/UBS, ale jedynie, że handlowiec mógł podejmować jednostronne próby manipulowania stawką JPY LIBOR.

109 Zastrzeżenie to dotyczy zatem jedynie czterech z sześciu rozpatrywanych naruszeń.

110 Skarżące podnoszą, że krótkie informacje, które Komisja wykorzystała jako dowody, pozwalają jedynie wykazać, że handlowiec jednego z zainteresowanych banków dysponował wiedzą na temat przyszłych propozycji innego banku. W kontekście, w jakim w szczególności miały miejsce zgodne z prawem kontakty między wskazanymi bankami, nie można formułować wniosku, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu po stronie tych banków wspólnej woli uzgadniania propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR. Dotyczy to naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/RBS z 2008 r., Citi/DB i Citi/UBS.

111 Skarżące utrzymują, że struktura rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich, której elementem są ciągłe negocjacje między zainteresowanymi bankami, może tłumaczyć znajomość przez dany bank kierunku, w jakim zmierzają propozycje innego banku, przy czym wiedza ta nie jest efektem wymiany informacji. Skarżące wywodzą stąd, że przedsiębiorstwo Icap mogło racjonalnie zakładać, że zawarte w informacjach przekazywanych przez handlowca nawiązania do przyszłego stanowiska innego banku nie były efektem niezgodnej z prawem praktyki. Zarzucają one Komisji, że nie wzięła pod uwagę tej możliwej interpretacji dowodów ani w odniesieniu do naruszenia UBS/RBS z 2007 r., ani w odniesieniu do naruszenia UBS/RBS z 2008 r. Co się tyczy powołania się przez Komisję na przyznanie przez UBS w złożonym przez ten bank wniosku o zawarcie ugody, że przedsiębiorstwo Icap pełniło rolę pomocnika, skarżące podnoszą w szczególności, że w decyzji w sprawie ugody podkreślono wyraźnie, iż okoliczności faktyczne potwierdzone przez strony nie mogą świadczyć o jakiejkolwiek odpowiedzialności przedsiębiorstwa Icap. W odniesieniu do naruszeń Citi/DB i Citi/UBS skarżące powtarzają, że przedstawione dowody nie świadczą o istnieniu zmowy między zainteresowanymi bankami w trakcie ustalonego okresu naruszenia.

112 Komisja utrzymuje, że w motywach 214–221 zaskarżonej decyzji wykazano w wymagany prawem sposób, że przedsiębiorstwo Icap miało lub powinno mieć świadomość tego, że jego działania przyczyniały się do naruszeń ograniczających konkurencję. W wypadku każdego z sześciu rozpatrywanych naruszeń przedsiębiorstwo Icap było informowane przez UBS, a następnie przez Citi, o tożsamości innego banku uczestniczącego w panelu JPY LIBOR, z którym utrzymywały one antykonkurencyjne kontakty. Było tak zarówno w wypadku naruszenia UBS/RBS z 2007 r., jak i w wypadku naruszenia UBS/RBS z 2008 r. W odniesieniu do tych ostatnich naruszeń Komisja zwraca uwagę, że dowód na to, iż przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między zainteresowanymi bankami, jest oparty również na okoliczności, że we wniosku o zawarcie ugody UBS potwierdził zawarte w motywach 115 i 126 zaskarżonej decyzji ustalenie, że przedsiębiorstwo Icap pełniło rolę pomocnika, zaś skarżące nie zakwestionowały owego potwierdzenia. Komisja powołuje się także na okoliczność, że przedsiębiorstwo Icap znało rynek instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich, i że było ono na tym rynku głównym maklerem, aby podkreślić, że nie można nie dostrzegać antykonkurencyjnego charakteru tej zmowy. Co się tyczy naruszeń Citi/DB i Citi/UBS, instytucja ta zwraca uwagę, że skarżące nie kwestionują okoliczności, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między zainteresowanymi bankami, ale jedynie jej zakres czasowy posiadania owej wiedzy. Komisja przypomina w tym względzie, że datą wyznaczającą początek naruszenia jest data powstania zmowy, a nie data jej wprowadzenia w życie.

113 W tym względzie należy stwierdzić, że w myśl orzecznictwa przytoczonego w pkt 100 powyżej zadaniem Komisji było wykazanie, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istotnych zachowaniach, które były planowane lub podejmowane przez każdy z zainteresowanych banków, lub że mogło je racjonalnie przewidzieć.

114 Ponadto należy przypomnieć, że w dziedzinie prawa konkurencji, w przypadku sporu co do istnienia naruszenia reguł konkurencji, na Komisji spoczywa ciężar dowodu na okoliczność naruszeń, które stwierdza, oraz przedstawienia środków dowodowych pozwalających wykazać w wymagany prawem sposób okoliczności faktyczne wskazujące na takie naruszenie (zob. wyrok z dnia 22 listopada 2012 r., E.ON Energie/Komisja, C-89/11 P, EU:C:2012:738, pkt 71 i przytoczone tam orzecznictwo).

115 W celu wykazania istnienia naruszenia art. 101 ust. 1 TFUE konieczne jest, aby Komisja przedstawiła poważne, precyzyjne i spójne dowody. Niemniej nie każdy z dowodów dostarczonych przez Komisję musi koniecznie odpowiadać tym kryteriom w odniesieniu do każdego elementu naruszenia. Wystarczy, żeby wymogowi temu odpowiadał zbiór poszlak przywołanych przez tę instytucję oceniany globalnie (zob. wyrok z dnia 1 lipca 2010 r., Knauf Gips/Komisja, C-407/08 P, EU:C:2010:389, pkt 47 i przytoczone tam orzecznictwo).

116 Co więcej, jeżeli sąd ma wątpliwości, to należy je rozpatrywać na korzyść przedsiębiorstw będących adresatami decyzji stwierdzającej naruszenie. Zasada domniemania niewinności jest bowiem ogólną zasadą prawa Unii, która obecnie jest wyrażona w art. 48 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (zob. wyrok z dnia 22 listopada 2012 r., E.ON Energie/Komisja, C-89/11 P, EU:C:2012:738, pkt 72 i przytoczone tam orzecznictwo).

117 Z orzecznictwa Trybunału wynika również, że zasada domniemania niewinności obowiązuje w postępowaniach dotyczących naruszenia reguł konkurencji wiążących przedsiębiorstwa, które to naruszenia mogą zakończyć się nałożeniem grzywien lub okresowych kar pieniężnych (zob. wyrok z dnia 22 listopada 2012 r., E.ON Energie/Komisja, C-89/11 P, EU:C:2012:738, pkt 73 i przytoczone tam orzecznictwo).

118 Ponadto zgodnie z utrwalonym orzecznictwem aby dokonać oceny mocy dowodowej dokumentu, trzeba zweryfikować wiarygodność zawartych w nim informacji, a w szczególności wziąć pod uwagę pochodzenie dokumentu, okoliczności jego sporządzenia, jego przeznaczenie, a następnie na podstawie jego treści zadać sobie pytanie, czy wydaje się on sensowny i wiarygodny (zob. wyrok z dnia 14 kwietnia 2011 r., Visa Europe i Visa International Service/Komisja, T-461/07, EU:T:2011:181, pkt 182 i przytoczone tam orzecznictwo).

119 W świetle powyższych rozważań należy zbadać, czy w wypadku każdego z czterech rozpatrywanych naruszeń Komisja wykazała w wymagany prawem sposób, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało lub mogło racjonalnie przypuszczać, że zapytania kierowane do niego przez UBS, a następnie Citi, nie były przedstawiane w wyłącznym interesie jego interlokutora, ale były owocem zmowy między zainteresowanymi bankami.

120 Chociaż z orzecznictwa przytoczonego w pkt 100 powyżej wynika w tym względzie, że Komisja mogła alternatywnie wykazać, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o uczestnictwie innego zainteresowanego banku w każdym z czterech rozpatrywanych naruszeń, albo że przedsiębiorstwo to mogło racjonalnie przewidzieć takie uczestnictwo, to jednak należy stwierdzić, że ta druga ewentualność powinna zostać zbadana z uwzględnieniem kontekstu, w jaki wpisywała się wymiana korespondencji między UBS, później Citi, a przedsiębiorstwem Icap.

121 Jak zasadniczo podkreślają bowiem skarżące, zapytania kierowane przez UBS, później Citi, do przedsiębiorstwa Icap, zmierzające do manipulowania stopami JPY LIBOR, nie oznaczają z natury rzeczy, że istniały uzgodnienia z innym bankiem na rynku wyższego szczebla. Tego rodzaju zapytania mogły zasadnie być interpretowane przez to przedsiębiorstwo jako przedstawiane przez UBS, później Citi, w celu manipulowania owymi stopami wyłącznie we własnym interesie tych banków. Należy stwierdzić, że okoliczność tego rodzaju czyni trudniejszym wykazanie przez Komisję, że przedsiębiorstwo Icap powinno było racjonalnie wywnioskować z zapytań kierowanych przez UBS, później Citi, że wpisują się one w kontekst zmowy z innym bankiem.

i) W przedmiocie udowodnienia przez Komisję, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r.

122 Istotne dowody, na których oparła się Komisja w celu stwierdzenia istnienia noszącego znamiona naruszenia zachowania przedsiębiorstwa Icap zostały – w odniesieniu do naruszenia UBS/RBS – wymienione w pkt 5.3.2 zaskarżonej decyzji.

123 W pierwszym rzędzie Komisja oparła się na zawartej w rozmowie przeprowadzonej w dniu 14 sierpnia 2007 r. między panem H., ówczesnym handlowcem UBS, a panem R., pracownikiem przedsiębiorstwa Icap (zwanej dalej „rozmową z dnia 14 sierpnia 2007 r.") wzmiance o tym, że „RBS i UBS będą proponować wysokie stopy w ciągu sześciu miesięcy", by uznać, że od czasu tej rozmowy „[przedsiębiorstwo Icap] wiedziało, a przynajmniej powinno było wiedzieć, że [UBS] uzgadniał z RBS przyszłe propozycje stawki JPY LIBOR i że wsparcie udzielone przez UBS po tej rozmowie ułatwiło lub mogło ułatwić praktyki antykonkurencyjne między UBS a RBS" (motyw 106 zaskarżonej decyzji).

124 W drugim rzędzie Komisja wskazała na szereg przeprowadzonych w okresie od 15 sierpnia 2007 r. do 1 listopada 2007 r. rozmów między panem H. a panem R. lub między tym drugim a innymi pracownikami przedsiębiorstwa Icap, aby wykazać, jaką rolę odgrywało przedsiębiorstwo Icap w manipulowaniu stawkami JPY LIBOR (motywy 107–114 zaskarżonej decyzji).

125 Wreszcie w trzecim rzędzie Komisja powołała się na okoliczność, że we wniosku o zawarcie ugody UBS przyznał, że korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap w celu wywarcia wpływu na przyszłe propozycje stawki JPY LIBOR przedstawiane przez określone banki uczestniczące w panelu JPY LIBOR. Instytucja ta uznała, że RBS nie wiedział o roli, jaką pełniło przedsiębiorstwo Icap (motyw 115 zaskarżonej decyzji).

126 Tak więc w zaskarżonej decyzji wspomniano jedynie o dwóch dowodach, pozwalających ewentualnie wykazać, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o uczestnictwie RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r., a mianowicie, po pierwsze, o rozmowie z dnia 14 sierpnia 2007 r., a po drugie, o oświadczeniach UBS zawartych w złożonym przez ten bank wniosku o zawarcie ugody. Strony są bowiem zgodne co do tego, że korespondencja między przedsiębiorstwem Icap a UBS prowadzona po dniu 14 sierpnia 2017 r. nie zawiera żadnych wzmianek o RBS.

127 Co się tyczy oświadczeń UBS zawartych we wniosku o zawarcie ugody, z analizy tego dokumentu nie wynika, jakoby UBS przyznał w nim, że poinformował przedsiębiorstwo Icap o uczestnictwie RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r., gdyż UBS ograniczył się do zasygnalizowania, że korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap.

128 Wynika stąd, że jedyny dowód umożliwiający wykazanie, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką RBS pełnił w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r., jest zawarty we fragmencie rozmowy z dnia 14 sierpnia 2017 r., w którym pan H. poinformował pana R., że „RBS i UBS będą proponować wysokie stopy w ciągu sześciu miesięcy". W motywie 106 zaskarżonej decyzji Komisja zinterpretowała to zdanie jako oznaczające, że pan H., ówczesny handlowiec UBS, poinformował pana R., pracownika przedsiębiorstwa Icap, o prowadzonych z RBS rozmowach na temat przyszłych propozycji stawki JPY LIBOR.

129 W ramach środków organizacji postępowania zwrócono się do stron o wyrażenie opinii na temat interpretacji tego zdania, zważywszy na dalszy ciąg rozmowy: „[Icap:] dobrze, będzie to przydatne:); [UBS:] will wyświadcza mi przysługę; [Icap:] [powinien]", a także o wyjaśnienie, czy słowo „will" oznacza pracownika RBS. Okazało się, że rozmowa ta dotyczyła pana W.H., handlowca RBS, którego korespondencja z panem H. została wzięta pod uwagę w celu stwierdzenia istnienia naruszenia UBS/RBS z 2007 r.

130 Należy stąd wywnioskować, że w efekcie tej rozmowy pan R., pracownik przedsiębiorstwa Icap, został w jednoznaczny sposób poinformowany przez pana H., ówczesnego handlowca UBS, że porozumiał się on z panem W.H., handlowcem RBS, co do podwyższenia ich propozycji dotyczących sześciomiesięcznej stopy procentowej. Ponieważ dowód ten stanowi rozmowa, w której pan R. uczestniczył bezpośrednio, a także zważywszy na treść tej rozmowy, zgodnie z orzecznictwem wspomnianym w pkt 118 powyżej należy uznać, że ma on wysoką moc dowodową.

131 W tym stanie rzeczy sama rozmowa z dnia 14 sierpnia 2017 r. pozwala wykazać, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką RBS pełnił w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r.

132 Wobec tego zastrzeżenie pierwsze, dotyczące naruszenia UBS/RBS z 2007 r., należy oddalić.

ii) W przedmiocie udowodnienia przez Komisję, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r.

133 W pkt 5.3.3 zaskarżonej decyzji, zatytułowanym „Ułatwienie przez Icap naruszenia UBS/RBS z 2008 r.", Komisja w pierwszym rzędzie powołała się na rozmowę z dnia 28 sierpnia 2008 r., w której pan H., ówczesny handlowiec UBS, ujawnił panu R., pracownikowi przedsiębiorstwa Icap, trend propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR przez RBS, stwierdzając, że będą one „niskie pod każdym względem" (dalej „rozmowa z dnia 28 sierpnia 2008 r.") (motyw 116 zaskarżonej decyzji).

134 W drugim rzędzie Komisja zwróciła uwagę na różne, przeprowadzone w dniach 28 sierpnia 2008 r. i 3 listopada 2008 r. rozmowy między panem H. a panem R. lub między tym drugim a innymi pracownikami przedsiębiorstwa Icap, w celu wykazania, jaką rolę spełniało przedsiębiorstwo Icap przy manipulowaniu stawkami JPY LIBOR (motywy 117–125 zaskarżonej decyzji). Do dowodów tych należy wewnętrzna korespondencja elektroniczna przedsiębiorstwa Icap z dnia 5 września 2008 r., w której wskazano, że UBS i RBS mają szczególny interes w tym, aby trzymiesięczna stawka JPY LIBOR była niska.

135 W trzecim rzędzie Komisja powołała się na okoliczność, że we wniosku o zawarcie ugody UBS przyznał, że korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap w celu wywierania wpływu na przyszłe propozycje stóp przedstawiane panelowi JPY LIBOR. Instytucja ta uznała, że RBS nie wiedział o roli, jaką pełniło przedsiębiorstwo Icap (motyw 126 zaskarżonej decyzji).

136 W zaskarżonej decyzji wspomniano zatem o trzech dowodach, pozwalających ewentualnie na wykazanie, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką spełniał RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., a mianowicie, po pierwsze, o rozmowie z dnia 28 sierpnia 2008 r., następnie o wewnętrznej wiadomości elektronicznej przedsiębiorstwa Icap z dnia 5 września 2008 r. (zob. pkt 134 powyżej) i wreszcie o oświadczeniach UBS zawartych we wniosku o zawarcie ugody.

137 Co się tyczy w pierwszej kolejności oświadczeń UBS zawartych we wniosku o zawarcie ugody, należy stwierdzić, że również w odniesieniu do tego naruszenia z analizy wskazanego dokumentu wynika jedynie, że UBS przyznał, iż korzystał z usług przedsiębiorstwa Icap, przy czym bank ten nie stwierdził, że poinformował przedsiębiorstwo Icap o uczestnictwie RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r.

138 Co się tyczy w drugiej kolejności rozmowy z dnia 28 sierpnia 2008 r., Komisja uznała, że wskazanie przez pana H., ówczesnego handlowca UBS, że propozycje RBS będą „niskie pod każdym względem", powinno było doprowadzić pana R., pracownika Icap, do wniosku, że UBS i RBS utrzymują kontakty i że wsparcie udzielane odtąd panu H. w celu zmiany stawek JPY LIBOR stanowi lub może stanowić również pomoc w antykonkurencyjnych praktykach między UBS i RBS (motyw 118 zaskarżonej decyzji).

139 Należy stwierdzić, że wskazany przez Komisję fragment rozmowy z dnia 28 sierpnia 2008 r. nie jest na tyle jednoznaczny, aby przedsiębiorstwo Icap mogło z niego wywnioskować jedynie podejrzenie, że UBS otrzymywał poufne informacje dotyczące poziomu przyszłych propozycji RBS przedkładanych panelowi JPY LIBOR. Fragment ten mógł również być interpretowany jako przejaw analizy lub opinii pana H. w przedmiocie prawdopodobnych przyszłych stanowisk jednego z jego konkurentów.

140 Poza tym analiza wskazanego przez Komisję fragmentu rozmowy z dnia 28 sierpnia 2008 r. nie pozwala – w szerszym kontekście tej rozmowy – na wyjaśnienie jej sensu. O ile wynika z niej wspólny zamiar UBS i Icap zmiany normalnego toku ustalania stawek JPY LIBOR, o tyle nie zawiera ona żadnej dodatkowej informacji na temat ewentualnego uczestnictwa RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r.

141 A zatem sam ten dowód nie umożliwia wykazania, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką spełniał RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r. Należy jednak zbadać, czy łącznie z innymi dowodami może on tworzyć zbiór poszlak w rozumieniu orzecznictwa przytoczonego w pkt 115 powyżej.

142 Co się tyczy w trzeciej kolejności korespondencji elektronicznej między dwoma pracownikami przedsiębiorstwa Icap, wskazano w niej, że „UBS i RBS mają szczególny interes w tym, aby trzymiesięczna stawka [JPY LIBOR] była niska” (motyw 121 zaskarżonej decyzji). Należy stwierdzić, że zaproponowana przez Komisję interpretacja, zgodnie z którą korespondencja ta świadczy o tym, iż przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu naruszenia między RBS a UBS, nie jest jedyną możliwą interpretacją. Skoro bowiem Icap, ze względu na swe funkcje, jest w stałym kontakcie z zainteresowanymi bankami, to nie można wykluczyć, że przedsiębiorstwo wyrobiło sobie własną opinię na temat interesów każdego z banków prowadzących działalność na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich. Prawdopodobieństwo tej alternatywnej interpretacji może wydawać się większe, zważywszy na sygnalizowany przez skarżące skrótowy charakter cytatu, którym posłużyła się Komisja, gdyż dosłowne brzmienie wiadomości, a mianowicie „sądzę, że [UBS] i [RBS] mają oczywisty interes w tym, aby [stopy] były niskie”, świadczy raczej o tym, że została w niej wyrażona osobista opinia.

143 Należy stwierdzić, że tych dwóch elementów nie można uznać za poważne, jasne i spójne dowody w rozumieniu orzecznictwa przytoczonego w pkt 115 powyżej. Przeciwnie, niejednoznaczność zawartych w nich sformułowań siłą rzeczy budzi wątpliwości co do tego, czy przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką RBS pełnił w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., które to wątpliwości – w myśl orzecznictwa przytoczonego w pkt 116 powyżej – powinny zostać rozstrzygnięte na jego korzyść.

144 Ponadto ze względów wskazanych w pkt 121 powyżej nie można uznać, że przedsiębiorstwo Icap powinno było podejrzewać, że prośby UBS wpisywały się w urzeczywistnianie zmowy z innym bankiem, ponieważ prośby tego rodzaju mogły w istocie być kierowane przez pana H. wyłącznie w interesie UBS.

145 Wobec powyższego należy uwzględnić zastrzeżenie pierwsze w odniesieniu do naruszenia UBS/RBS z 2008 r. i stwierdzić nieważność art. 1 lit. b) zaskarżonej decyzji, w którym stwierdzono, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w tym naruszeniu.

iii) W przedmiocie dowodu na to, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez DB i UBS w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS

146 W pkt 5.3.6 zaskarżonej decyzji, zatytułowanym „Ułatwianie przez Icap naruszenia Citi/DB”, Komisja oparła się na odniesieniu do przeprowadzonej w dniu 7 kwietnia 2010 r. rozmowy między panem H., wówczas już handlowcem Citi, a panem R., pracownikiem przedsiębiorstwa Icap, dotyczącej uzgodnionego obniżenia przyszłych stawek proponowanych przez Citi, UBS i DB panelowi JPY LIBOR po czerwcu 2010 r. (zwanej dalej „rozmową z dnia 7 kwietnia 2010 r.”). Komisja zwróciła także uwagę na dwie prośby pana H. skierowane do pana R. w dniu 18 maja 2010 r., z których pierwsza dotyczyła utrzymania niskich stawek przez okres jednego roku, a druga – ogólnie utrzymania niskich stawek JPY LIBOR do końca czerwca, jak również na prośbę z dnia 23 maja 2010 r. dotyczącą utrzymania niskich wartości rocznej stopy JPY LIBOR oraz wysokich wartości stopy trzyletniej (motyw 155 zaskarżonej decyzji).

147 Ponadto Komisja oparła się także na korespondencji z dnia 1 czerwca 2010 r. między panami R. a G., pracownikami przedsiębiorstwa Icap, dotyczącej dostosowania biuletynu, o którym mowa w pkt 15 powyżej (motyw 157 zaskarżonej decyzji), jak też na rozmowie z dnia 2 czerwca 2010 r., w trakcie której pan R. poinformował pana H., wówczas już handlowca Citi, że pan G. wprowadził zmiany, o które proszono (motyw 156 decyzji).

148 W zaskarżonej decyzji wspomniano wreszcie o rozmowie z dnia 7 czerwca 2010 r., w której pan H., ówcześnie już handlowiec Citi, oznajmił panu R., pracownikowi przedsiębiorstwa Icap, że życzyłby sobie niskich stawek w tym miesiącu (motyw 158) (zwanej dalej „rozmową z dnia 7 czerwca 2010 r."). Należy zaznaczyć, że w rozmowie tej przedsiębiorstwo Icap w jasny sposób nawiązało do istnienia zmowy między Citi, DB i UBS.

149 W pkt 5.3.7 zaskarżonej decyzji, zatytułowanym „Ułatwianie przez Icap naruszenia Citi/UBS", Komisja oparła się wyłącznie na dowodach, o których mowa w pkt 146 i 147 powyżej (motywy 161–163), przy czym rozmowa z dnia 7 czerwca 2010 r. nie została wskazana jako dowód w odniesieniu do tego naruszenia.

150 W pierwszym rzędzie należy zaznaczyć, że kluczowym elementem, którym posłużono się w celu udowodnienia, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli, jaką DB i UBS pełniły w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS, jest treść rozmowy z dnia 7 kwietnia 2010 r.

151 Po pierwsze, należy stwierdzić, że w ramach tej rozmowy pan H., ówcześnie już handlowiec Citi, w sposób jednoznaczny oznajmił panu R., pracownikowi przedsiębiorstwa Icap, że porozumiał się z dwoma handlowcami DB i RBS w celu uzyskania obniżki stawek proponowanych panelowi JPY LIBOR przez Citi, UBS i DB po czerwcu 2010 r.

152 Po drugie, należy zaznaczyć, że skarżące nie kwestionują antykonkurencyjnego znaczenia rozmowy z dnia 7 kwietnia 2010 r., ale jej moc dowodową w odniesieniu do naruszeń Citi/UBS i Citi/DB, ponieważ jako daty końcowe tych naruszeń Komisja przyjęła odpowiednio dni 2 czerwca 2010 r. i 7 czerwca 2010 r., czyli daty, które poprzedzały obniżkę stóp przewidywaną w rozmowie z dnia 7 kwietnia 2010 r., która to obniżka odnosiła się do okresu po czerwcu 2010 r.

153 Chociaż jest prawdą, jak zasadniczo podkreśla Komisja, że rozmowa z dnia 7 kwietnia 2010 r. wystarczy, by wykazać, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o uzgodnieniach zmierzających do zmiany stawek JPY LIBOR, a w konsekwencji o istnieniu noszących znamiona naruszenia praktyk w relacjach między Citi, DB i UBS, to jednak zachowania te odnosiły się do okresu naruszenia innego niż te, które przyjęła Komisja w odniesieniu do naruszeń Citi/DB i Citi/UBS, które to naruszenia przedsiębiorstwo Icap miało ułatwiać.

154 Tymczasem zgodnie z orzecznictwem czas trwania naruszenia stanowi jego integralny element i, jako taki, jest on nieodłączny dla każdego stwierdzenia naruszenia (wyrok z dnia 16 listopada 2006 r., Peróxidos Orgánicos/Komisja, T-120/04, EU:T:2006:350, pkt 21).

155 Należy zatem wywnioskować stąd, że rozmowa z dnia 7 kwietnia 2010 r. dotyczyła naruszenia innego niż naruszenia Citi/DB i Citi/UBS, których ułatwianie jest zarzucane przedsiębiorstwu Icap, i że za pomocą samej tej rozmowy nie da się wykazać, że przedsiębiorstwo to wiedziało o tych ostatnich naruszeniach.

156 W drugim rzędzie, co się tyczy innych dowodów, na które powołano się w zaskarżonej decyzji, należy odróżnić naruszenie Citi/DB od naruszenia Citi/UBS.

157 Co się tyczy naruszenia Citi/DB, skoro Komisja wskazała jako dowód rozmowę z dnia 7 czerwca 2010 r., w której samo przedsiębiorstwo Icap wspomniało o uzgodnionych działaniach Citi, UBS i DB, to wynika stąd siłą rzeczy, że wiedza przedsiębiorstwa Icap o istnieniu zmowy między Citi i DB została wykazana w wymagany prawem sposób.

158 Co się tyczy naruszenia Citi/UBS, należy zauważyć, że Komisja ustaliła jego datę końcową na dzień 2 czerwca 2010 r., wobec czego nie wskazała jako dowodu rozmowy z dnia 7 czerwca 2010 r.

159 Wynika stąd, że w wypadku naruszenia Citi/UBS Komisja nie przedstawiła żadnego dowodu, który świadczyłby o tym, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o zmowie między Citi a UBS.

160 Niemniej jednak należy zbadać, czy przedsiębiorstwo Icap, poinformowane w rozmowie z dnia 7 kwietnia 2010 r. o przyszłych uzgodnionych działaniach Citi, UBS i DB, nie powinno było „racjonalnie przypuszczać", w rozumieniu orzecznictwa przytoczonego w pkt 100 powyżej, że pewne prośby, kierowane do niego przez Citi od dnia 18 maja 2010 r., wpisywały się w ramy urzeczywistniania zmowy między zainteresowanymi bankami.

161 W tym względzie należy zaznaczyć, że cała treść rozmowy z dnia 7 kwietnia 2010 r. stwarza wrażenie, że celem Citi, UBS i DB, o którym zostało poinformowane przedsiębiorstwo Icap, było obniżanie określonych stawek JPY LIBOR aż do grudnia, a następnie podwyższanie owych stawek, przynajmniej tych trzymiesięcznych.

162 Należy zatem zbadać, czy określone prośby kierowane przez pana H., ówcześnie już handlowca Citi, do pana R., pracownika przedsiębiorstwa Icap, w trakcie okresu naruszenia, powinny były racjonalnie doprowadzić Icap do wniosku, że wpisywały się one w przygotowanie zmowy między zainteresowanymi bankami, o której wspomniano w rozmowie z dnia 7 kwietnia 2010 r.

163 Należy stwierdzić, że z motywów 161–163 zaskarżonej decyzji wynika, iż z wyjątkiem wzmianki o wysokich stopach trzyletnich, prośby skierowane do przedsiębiorstwa Icap przez pana H., ówcześnie już handlowca Citi, w dniach 18 maja 2010 r. i 23 maja 2010 r. dotyczyły utrzymania stóp na niskim poziomie. A zatem przedsiębiorstwo Icap mogło racjonalnie przypuszczać, że kierowane do niego w kwietniu i w maju prośby dotyczące obniżenia lub ustabilizowania stawek JPY LIBOR wpisywały się w przygotowanie zmowy między Citi, DB i UBS, o której przedsiębiorstwo to zostało poinformowane w dniu 7 kwietnia 2010 r.

164 Zastrzeżenie pierwsze należy wobec tego oddalić w odniesieniu do naruszeń Citi/DB i Citi/UBS.

2) W przedmiocie zastrzeżenia trzeciego, w ramach którego jest kwestionowane przyczynianie się przez Icap do realizacji wspólnych celów zainteresowanych banków

165 W ramach zastrzeżenia trzeciego skarżące utrzymują, że zachowanie zarzucane przedsiębiorstwu Icap w kontekście pięciu rozpatrywanych naruszeń za bardzo różni się od zachowania przypisanego zainteresowanym bankom, aby można było uznać, że istniały wspólne cele w rozumieniu orzecznictwa wspomnianego w pkt 100 powyżej. Ponieważ ze względów przedstawionych w pkt 133–145 powyżej należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji w zakresie, w jakim ustalono w niej, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., wystarczy zbadać niniejsze zastrzeżenie w odniesieniu do naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/DB, Citi/DB i Citi/UBS.

166 Skarżące podnoszą zasadniczo, że w odniesieniu do każdego z czterech naruszeń, o których mowa w pkt 165 powyżej, należy dokonać rozróżnienia pomiędzy zachowaniem dwóch uczestniczących w każdym z tych naruszeń banków, polegającym na manipulowaniu ich własnymi propozycjami przedstawianymi panelowi JPY LIBOR, a zachowaniem zarzucanym przedsiębiorstwu Icap,

polegającym na próbie manipulowania propozycjami przedstawianymi temu panelowi przez inne banki. Ponadto przypominają one, że w wypadku każdego z tych naruszeń jeden z dwóch uczestniczących w nim banków nie wiedział o roli, jaką spełniało przedsiębiorstwo Icap.

167 Skarżące utrzymują, że Komisja błędnie uznała, iż oba zachowania wspomniane w pkt 166 powyżej są elementami tego samego naruszenia. Tak więc odniesienia do wspólnego celu ograniczenia lub zakłócenia konkurencji na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich, lub zmiany stawek JPY LIBOR są w ocenie skarżących niejasne, błędne i niepoparte dowodami. Skarżące dodają, że okoliczność, iż poza panem H. w tych dwóch zachowaniach nie uczestniczyły te same osoby, stanowi obiektywny powód, by uznać, że były to zdarzenia odrębne. Skarżące twierdzą również, że metody zastosowane w wypadku każdego z tych dwóch zachowań są radykalnie odmienne, co wyklucza możliwość uznania ich za wchodzące w skład tego samego naruszenia.

168 Poza tym skarżące podnoszą, że na spotkaniu przeprowadzonym w toku postępowania administracyjnego Komisja zobowiązała się, że w zaskarżonej decyzji nie będzie formułować zarzutu rozszerzania przez Icap skutków rozpatrywanych naruszeń. W replice skarżące zarzucają Komisji, że nie sporządziła sprawozdania z tego spotkania i żądają, aby instytucja ta przedłożyła sądowi notatki przygotowane w związku z owym spotkaniem, oraz twierdzą zasadniczo, że niedotrzymanie takiego zobowiązania jest równoznaczne z naruszeniem zasady ochrony uzasadnionych oczekiwań.

169 Komisja wnosi o oddalenie tego zastrzeżenia.

170 W pierwszej kolejności należy zaznaczyć, że w odniesieniu do czterech naruszeń, o których mowa w pkt 165 powyżej, Komisja zarzuciła przedsiębiorstwu Icap, że wywierało ono wpływ, w szczególności poprzez zmianę biuletynu, o którym mowa w pkt 15 powyżej, na poziom stawek oferowanych przez określone banki wchodzące w skład panelu JPY LIBOR (zob. pkt 15–17 powyżej) i że skarżące nie kwestionują, iż zachowanie to miało miejsce.

171 W drugiej kolejności należy stwierdzić, że jest oczywiste, iż istnieje stosunek komplementarności między zachowaniem zarzucanym przedsiębiorstwu Icap a zachowaniem zarzucanym zainteresowanym bankom, gdyż stawki JPY LIBOR są obliczane na podstawie propozycji przedkładanych przez banki wchodzące w skład panelu JPY LIBOR. Zmiana tych stawek miałaby zatem znacznie mniejsze szanse powodzenia, gdyby cztery naruszenia, o których mowa w pkt 165 powyżej, były oparte wyłącznie na uzgadnianiu propozycji między dwoma bankami uczestniczącymi w każdym z naruszeń. Wynika stąd, że przedsiębiorstwo Icap odgrywało kluczową rolę we wprowadzaniu w życie tych naruszeń poprzez wpływanie na określone propozycje przedstawiane wskazanemu panelowi, zgodnie z życzeniami zainteresowanych banków.

172 Komisja słusznie uznała zatem, że zachowanie zarzucane przedsiębiorstwu Icap przyczyniło się do realizacji wspólnych celów banków uczestniczących w każdym z czterech naruszeń, o których mowa w pkt 165 powyżej.

173 Wniosku tego nie pozwala podważyć argumentacja skarżących odnosząca się do ich uzasadnionych oczekiwań co do tego, że w zaskarżonej decyzji Komisja nie wspomni o rozszerzaniu przez Icap skutków manipulowania stawkami JPY LIBOR.

174 Argumentacja taka jest oparta na istnieniu zapewnień, których miały udzielić przedstawicielom przedsiębiorstwa Icap służby Komisji na spotkaniu przeprowadzonym po przedstawieniu zarzutów.

175 Jednakże bez konieczności rozstrzygania kwestii, czy zapewnienia udzielone nieformalnie podczas spotkania z Komisją mogą być źródłem uzasadnionych oczekiwań po stronie skarżących, wystarczy zwrócić uwagę, że argumentacja ta jest oparta na błędnej przesłance faktycznej. Z załącznika C.1, przedłożonego przez skarżące i składającego się z odręcznych notatek sporządzonych w trakcie tego

spotkania przez ich przedstawicieli wynika, że zapewnienia takie zostały udzielone przez Komisję jedynie w odniesieniu do obliczania grzywny, a nie w odniesieniu do stwierdzenia istnienia naruszenia. Każdy z trzech zestawów notatek świadczy bowiem o tym, że kwestia ta była poruszana w trakcie rozmów na temat wysokości grzywny i w reakcji na odnoszące się do obliczania grzywny sformułowania, którymi posłużono się w pkt 248 pisma w sprawie przedstawienia zarzutów.

176 Zastrzeżenie trzecie należy zatem oddalić, bez konieczności stosowania środka organizacji postępowania, o który zawnioskowały skarżące.

3) W przedmiocie zastrzeżenia drugiego, w ramach którego jest kwestionowane istnienie po stronie przedsiębiorstwa Icap zamiaru przyczynienia się do realizacji wspólnych celów zainteresowanych banków

177 W ramach zastrzeżenia drugiego skarżące utrzymują, że Komisja nie wykazała istnienia po stronie Icap woli przyczynienia się do realizacji wspólnych celów banków uczestniczących w pięciu naruszeniach. Z tych samych względów co te przedstawione w pkt 165 powyżej, wystarczy zbadać niniejsze zastrzeżenie w kontekście naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/DB, Citi/DB i Citi/UBS.

178 Z dowodów wynika ich zdaniem jedynie wola spełnienia przez Icap życzeń handlowca będącego jedynym klientem jednego z jego maklerów. Skarżące utrzymują, ze argumentacja Komisji zmierza do zakwestionowania kryterium zamiaru, które zostało sformułowane w odnośnym orzecznictwie.

179 Komisja wnosi o oddalenie niniejszego zastrzeżenia.

180 Skoro z jednej strony, w odniesieniu do czterech rozpatrywanych naruszeń, Komisja słusznie uznała, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między zainteresowanymi bankami, a z drugiej strony przyjęto, że zachowania zainteresowanych banków i zachowanie przedsiębiorstwa Icap w znacznej mierze uzupełniały się, to wynika stąd siłą rzeczy, że przedsiębiorstwo to miało zamiar przyczynienia się do realizacji wspólnych dla tych banków celów.

181 Należy bowiem stwierdzić, że argumentacja skarżących jest wynikiem pomylenia pobudek przedsiębiorstwa Icap, które rzeczywiście mogły sprowadzać się do troski o spełnienie próśb handlowca, ze świadomością tego, że jego zachowanie miało na celu ułatwienie manipulowania stawkami JPY LIBOR poprzez wpływanie na propozycje przedstawiane w ramach panelu JPY LIBOR, tak jak życzyły sobie tego uczestniczące w naruszeniu banki.

182 Zastrzeżenie drugie należy zatem oddalić.

b) *W przedmiocie części trzeciej zarzutu, dotyczącej błędnego charakteru motywów zaskarżonej decyzji odnoszących się do wykorzystywania przez przedsiębiorstwo Icap swych kontaktów w celu wpływania na propozycje określonych banków*

183 W ramach trzeciej części zarzutu, która dotyczy wyłącznie naruszeń UBS/RBS z 2007 r., Citi/UBS i Citi/DB, skarżące kwestionują przyjętą przez Komisję interpretację określonej korespondencji przedsiębiorstwa Icap z jego klientami. Z jednej strony twierdzą, że Komisja nie wyjaśniła, jakie znaczenie dla rozpatrywanych naruszeń ma korespondencja uwzględniona jako dowód. Z drugiej strony instytucja ta przeinaczyła ich zdaniem treść tej korespondencji, z której nie wynika, że skarżące miały zamiar manipulowania propozycjami innych banków przedstawianymi w ramach panelu JPY LIBOR.

184 Komisja wnosi o oddalenie tej części zarzutu.

185 W odniesieniu do naruszenia UBS/RBS z 2007 r. Komisja wskazała w motywie 79 lit. a) zaskarżonej decyzji, że w dniu 24 października 2007 r. przedsiębiorstwo Icap wykorzystało swe kontakty w celu wywarcia wpływu na zachowanie pewnego banku wchodzącego w skład panelu. W odniesieniu do naruszeń Citi/UBS i Citi/DB w motywie 83 lit. a) owej decyzji instytucja ta stwierdziła, że takie samo zachowanie miało miejsce w dniu 30 kwietnia 2010 r.

186 W niniejszej sprawie wystarczy podkreślić, po pierwsze, iż z motywu 79 lit. b) i z motywu 83 lit. b) zaskarżonej decyzji wynika, że Komisja nie ograniczyła się do stwierdzenia uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w tych trzech naruszeniach jedynie na podstawie okoliczności wykorzystania przez to przedsiębiorstwo jego kontaktów, ale oparła się także na okoliczności przekazywania bankom uczestniczącym w panelu JPY LIBOR nieprawdziwych informacji za pośrednictwem biuletynu, o którym mowa w pkt 15 powyżej, a po drugie, że skarżące nie kwestionują tego aspektu rozumowania Komisji.

187 Skoro zatem samo przekazywanie nieprawdziwych informacji może świadczyć o uczestnictwie przedsiębiorstwa Icap w tych trzech naruszeniach, to w świetle orzecznictwa przytoczonego w pkt 74 powyżej tę część zarzutu należy oddalić jako pozbawioną znaczenia dla sprawy.

c) *W przedmiocie części pierwszej zarzutu, dotyczącej naruszenia zasady pewności prawa*

188 W ramach badanej części zarzutu skarżące utrzymują, że zastosowane wobec przedsiębiorstwa Icap kryterium „ułatwiania” jest zbyt szerokie i narusza zasadę pewności prawa. Przyjętej w odniesieniu do przedsiębiorstwa Icap kwalifikacji „pomocnika” nie można racjonalnie wyprowadzić z wyroku z dnia 8 lipca 2008 r., AC-Treuhand/Komisja (T-99/04, EU:T:2008:256), wobec czego narusza ona zarówno zasadę pewności prawa, jak i zasadę określoności czynów zabronionych i kar.

189 Skarżące podnoszą w tym względzie, że pojęcie „ułatwiania” zostało wprowadzone niedawno i nie było przedmiotem wielu komentarzy. Dodają one, że sytuacja przedsiębiorstwa Icap różni się istotnie od roli, jaką pełniło przedsiębiorstwo AC-Treuhand zarówno w sprawie, w której zapadł wyrok z dnia 8 lipca 2008 r., AC-Treuhand/Komisja (T-99/04, EU:T:2008:256), jak i w sprawie, w której zapadł wyrok z dnia 6 lutego 2014 r., AC-Treuhand/Komisja (T-27/10, EU:T:2014:59). O ile przedsiębiorstwo AC-Treuhand sprawiło, że zmowa stała się możliwa, o tyle przedsiębiorstwu Icap zarzuca się jedynie to, że świadczyło usługi na rzecz uczestników zmowy lub przyczyniło się do niej. W tym względzie skarżące zwracają uwagę, że w niniejszej sprawie zmowa między zainteresowanymi bankami istniałaby nawet bez żadnej ingerencji przedsiębiorstwa Icap.

190 W odniesieniu do roli przedsiębiorstwa Icap nie można raczej mówić o „ułatwianiu” porozumienia horyzontalnego, ale jedynie o ograniczeniu wertykalnym z handlowcem, które samo w sobie ani nie ograniczało, ani nie zakłócało konkurencji. Skarżące dodają, że w wypadku pięciu na sześć rozpatrywanych naruszeń drugi bank uczestniczący w zmowie nie wiedział o ingerencji przedsiębiorstwa Icap. Twierdzą one, że zastosowanie kryterium tak szerokiego jak ułatwianie ma szczególnie poważne konsekwencje dla przedsiębiorstw, które same nie uczestniczą w zmowie.

191 Komisja wnosi o oddalenie tej części zarzutu.

192 Skoro ze względów przedstawionych w pkt 133–145 powyżej należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji w zakresie, w jakim przyjęto w niej, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., to wystarczy zbadać niniejszą część zarzutu w odniesieniu do naruszeń USB/RBS z 2007 r., UBS/DB, Citi/RBS, Citi/DB i Citi/UBS.

193 Należy przypomnieć, że zasada pewności prawa wymaga w szczególności, by przepisy prawne były jasne i precyzyjne, a ich skutki przewidywalne, zwłaszcza wówczas, gdy pociągają one za sobą niekorzystne konsekwencje dla jednostek i przedsiębiorstw (zob. wyrok z dnia 17 grudnia 2015 r., X-Steuerberatungsgesellschaft, C-342/14, EU:C:2015:827, pkt 59 i przytoczone tam orzecznictwo).

194 W dziedzinie prawa karnego zasada pewności prawa znajduje szczególny wyraz w zasadzie ustawowej określoności czynów zabronionych i kar, zagwarantowanej w art. 49 ust. 1 karty praw podstawowych (zob. podobnie wyrok z dnia 3 czerwca 2008 r., Intertanko i in., C-308/06, EU:C:2008:312, pkt 70), która wymaga, aby naruszenia i wymierzane za nie kary były jasno określone w ustawie, przy czym warunek ten jest spełniony jeśli zainteresowany na podstawie treści przepisu i w razie potrzeby na podstawie wykładni dokonanej przez sądy jest w stanie określić, jakie działania i zaniechania grożą pociągnięciem go do odpowiedzialności karnej (zob. podobnie wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 40 i przytoczone tam orzecznictwo).

195 Zasady ustawowej określoności czynów zabronionych i kar nie można zatem interpretować w ten sposób, że zakazuje ona stopniowego uszczegóławiania zasad odpowiedzialności karnej w drodze wykładni sądowej w poszczególnych sprawach, o ile rezultat tej wykładni był w rozsądny sposób przewidywalny w chwili, gdy dokonano naruszenia, w szczególności mając na uwadze wykładnię przyjmowaną ówcześnie w orzecznictwie dotyczącym danego przepisu prawnego (zob. wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 41 i przytoczone tam orzecznictwo).

196 Znaczenie pojęcia przewidywalności zależy w dużym zakresie od treści danego tekstu, dziedziny, którą on obejmuje, oraz liczby i właściwości jego adresatów. Przewidywalność ustawy nie wyklucza konieczności zasięgnięcia porady przez zainteresowaną osobę w celu dokonania oceny, jakie konsekwencje wynikają w danym przypadku z konkretnego aktu. Dotyczy to w szczególności profesjonalistów, którzy są przyzwyczajeni podczas wykonywania swojego zawodu do zachowania szczególnej ostrożności. Można także od nich wymagać, aby z należytą starannością oceniali ryzyko, które stwarza ich zawód (wyrok z dnia 22 października 2015 r., AC-Treuhand/Komisja, C-194/14 P, EU:C:2015:717, pkt 42 i przytoczone tam orzecznictwo).

197 W niniejszej sprawie należy uznać, że przedsiębiorstwo Icap powinno było spodziewać się, po zasięgnięciu w razie potrzeby fachowej porady, że jego zachowanie może zostać uznane za niezgodne z regułami konkurencji prawa Unii, zwłaszcza ze względu na szeroki zakres pojęć porozumienia i uzgodnionej praktyki, który wynika z orzecznictwa Trybunału.

198 Co się tyczy argumentacji skarżących zmierzającej do umniejszenia roli, jaką przedsiębiorstwo Icap odgrywało w rozpatrywanych naruszeniach, poprzez porównanie jej z rolą, jaką spełniało przedsiębiorstwo AC-Treuhand w kartelach, o których mowa w sprawach, w których zapadł wyrok z dnia 8 lipca 2008 r., AC-Treuhand/Komisja (T-99/04, EU:T:2008:256), i wyrok z dnia 6 lutego 2014 r., AC-Treuhand/Komisja (T-27/10, EU:T:2014:59), przeciwnie, należy podkreślić znaczenie owego uczestnictwa dla niektórych z tych naruszeń. Skoro bowiem stawki JPY LIBOR są obliczane na podstawie propozycji członków panelu, to wpływ wywierany przez przedsiębiorstwo Icap na wchodzących w skład owego panelu klientów za pomocą biuletynu, o którym mowa w pkt 15 powyżej, pozwolił na nadanie manipulacjom tymi stawkami znacznie większego rozmiaru niż ten, który miałyby one, gdyby pozostały ograniczone jedynie do propozycji dwóch banków uczestniczących w każdym z naruszeń.

199 W konsekwencji pierwszą część zarzutu należy oddalić.

200 Wobec powyższego badany zarzut należy uwzględnić w zakresie, w jakim dotyczy on naruszenia UBS/RBS z 2008 r., i oddalić w pozostałym zakresie.

3. W przedmiocie zarzutu trzeciego, dotyczącego błędnego ustalenia czasu trwania rozpatrywanych naruszeń

201 Skarżące zarzucają Komisji, że nie przedstawiła dowodów, które uzasadniałyby przyjęty czas trwania rozpatrywanych naruszeń. Według nich Komisja nie wykazała, po pierwsze, że czas trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w tych naruszeniach był równie długi jak czas uczestnictwa zainteresowanych banków, a po drugie, że uczestnictwo to trwało nieprzerwanie między datami, w odniesieniu do których Komisja – jak twierdzi – dysponuje dowodami. Mówiąc ściślej, Komisja powinna była wykazać, że przedsiębiorstwo Icap miało nieprzerwanie świadomość noszącego znamiona naruszenia zachowania zainteresowanych banków przez cały okres przyjęty w odniesieniu do każdego z tych naruszeń.

202 Według skarżących jest to konieczne, zważywszy zarówno na okoliczność, że stopy odsetek są obliczane w trybie dziennym, jak i na okoliczność, że Komisja przyjęła, iż przedsiębiorstwo Icap nie wiedziało o wszystkich środkach podejmowanych przez zainteresowane banki. Poza tym skarżące zasadniczo zwracają uwagę na różnorodność treści, a nawet sprzeczny charakter jednostronnych próśb kierowanych przez UBS, a następnie Citi, by podkreślić, że przedsiębiorstwo Icap mogło racjonalnie przyjąć, iż nie wpisują się one w ramy noszącego znamiona naruszenia zachowania zainteresowanych banków.

203 Komisja podnosi, że dowody przedstawione w zaskarżonej decyzji mają istotne znaczenie zarówno dla istnienia rozpatrywanych naruszeń, jak i czasu ich trwania. Świadczą one o istnieniu regularnych kontaktów, które miały miejsce okresowo, w zależności od potrzeb zainteresowanych banków. Rozbijanie szeregu ściśle powiązanych zdarzeń na trwające kilka dni pojedyncze zdarzenia tylko dlatego, że stopy JPY LIBOR są ustalane w trybie dziennym, byłoby zatem sztuczne. Komisja odsyła w tym względzie do argumentacji przedstawionej w motywie 234 lit. c) zaskarżonej decyzji i przypomina, że zostało wykazane, iż przedsiębiorstwo Icap świadomie przystąpiło do realizacji wspólnych celów rozpatrywanych naruszeń.

204 Komisja podkreśla również, że w odniesieniu do każdego z rozpatrywanych naruszeń wszystkie zainteresowane banki potwierdziły ten sam czas trwania co czas przyjęty wobec przedsiębiorstwa Icap i że w wypadku każdego z naruszeń jeden z zainteresowanych banków potwierdził rolę, jaką pełniło przedsiębiorstwo Icap. Pozbawia to znaczenia argumentację opartą na twierdzeniu, że przedsiębiorstwo Icap mogło sądzić, iż każde z naruszeń zakończyło się wraz z upływem krótkiego okresu początkowego.

205 Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem naruszenie art. 101 ust. 1 TFUE może wynikać nie tylko z pojedynczego działania, ale również z szeregu działań, a nawet z zachowania o charakterze ciągłym, nawet jeżeli jeden lub większa liczba elementów tego szeregu działań lub tego zachowania ciągłego mogłyby stanowić same w sobie i odrębnie naruszenie tego postanowienia. W przypadku gdy poszczególne działania z uwagi na identyczny cel polegający na zakłóceniu konkurencji na wspólnym rynku wpisują się w „całościowy plan", Komisja jest uprawniona przypisać odpowiedzialność za te działania na podstawie udziału w naruszeniu postrzeganym jako całość (zob. wyrok z dnia 24 czerwca 2015 r., Fresh Del Monte Produce/Komisja i Komisja/Fresh Del Monte Produce, C-293/13 P i C-294/13 P, EU:C:2015:416, pkt 156 i przytoczone tam orzecznictwo).

206 Przedsiębiorstwo uczestniczące w takim jednolitym i złożonym naruszeniu w drodze swoich własnych zachowań, które były objęte pojęciami porozumienia lub praktyki uzgodnionej mającej cel antykonkurencyjny w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE i które miały przyczynić się do realizacji naruszenia w jego całości, może być tym samym również odpowiedzialne za zachowania innych przedsiębiorstw w ramach tego samego naruszenia przez cały okres jego udziału w tym naruszeniu. Ma to miejsce, jeżeli zostanie wykazane, że przedsiębiorstwo to zamierzało własnym zachowaniem przyczynić się do realizacji wspólnych celów wyznaczonych przez wszystkich uczestników tego porozumienia i że znało działania planowane lub wdrażane przez inne przedsiębiorstwa dla realizacji

tych samych celów lub że w sposób rozsądny mogło je przewidzieć oraz że było gotowe ponieść związane z tym ryzyko (zob. wyrok z dnia 24 czerwca 2015 r., Fresh Del Monte Produce/Komisja i Komisja/Fresh Del Monte Produce, C-293/13 P i C-294/13 P, EU:C:2015:416, pkt 157 i przytoczone tam orzecznictwo).

207 Może więc wystąpić sytuacja, w której przedsiębiorstwo uczestniczyło bezpośrednio we wszystkich zachowaniach antykonkurencyjnych stanowiących naruszenie jednolite i ciągłe, kiedy to Komisja jest uprawniona do przypisania mu odpowiedzialności za wszystkie te zachowania, a tym samym za to naruszenie w całości. Przedsiębiorstwo mogło również uczestniczyć bezpośrednio jedynie w części zachowań antykonkurencyjnych stanowiących naruszenie jednolite i ciągłe, lecz mieć wiedzę o wszystkich pozostałych zachowaniach stanowiących naruszenie planowanych lub wdrażanych przez innych uczestników kartelu dla realizacji tych samych celów, lub mogło w sposób rozsądny je przewidzieć i było gotowe ponieść związane z tym ryzyko. W takiej sytuacji Komisja jest również uprawniona do przypisania temu przedsiębiorstwu odpowiedzialności za wszystkie zachowania antykonkurencyjne stanowiące takie naruszenie i w konsekwencji – za to naruszenie w całości (zob. wyrok z dnia 24 czerwca 2015 r., Fresh Del Monte Produce/Komisja i Komisja/Fresh Del Monte Produce, C-293/13 P i C-294/13 P, EU:C:2015:416, pkt 158 i przytoczone tam orzecznictwo).

208 Jeżeli natomiast przedsiębiorstwo uczestniczyło bezpośrednio w jednym lub większej liczbie zachowań antykonkurencyjnych stanowiących jednolite i ciągłe naruszenie, ale nie zostało wykazane, że poprzez swoje własne zachowanie zamierzało ono przyczynić się do realizacji wspólnych celów wyznaczonych przez pozostałych uczestników kartelu i że znało pozostałe zachowania stanowiące naruszenie, planowane lub wdrażane przez wspomnianych uczestników dla realizacji tych samych celów, lub że w sposób rozsądny mogło je przewidzieć oraz że było gotowe ponieść związane z tym ryzyko, Komisja jest uprawniona do przypisania mu odpowiedzialności jedynie za zachowania, w których uczestniczyło ono bezpośrednio, i za zachowania planowane lub wdrażane przez innych uczestników dla realizacji tych samych celów co cele tego przedsiębiorstwa, co do których wykazano, że o nich wiedziało lub że w sposób rozsądny mogło je przewidzieć i było gotowe ponieść związane z tym ryzyko (zob. wyrok z dnia 24 czerwca 2015 r., Fresh Del Monte Produce/Komisja i Komisja/Fresh Del Monte Produce, C-293/13 P i C-294/13 P, EU:C:2015:416, pkt 159 i przytoczone tam orzecznictwo).

209 W niniejszej sprawie w celu ustalenia czasu trwania rozpatrywanych naruszeń Komisja przyjęła kwalifikację naruszenia jednolitego i ciągłego, jak wynika z motywów 210–217 zaskarżonej decyzji. W motywie 234 lit. c) tej decyzji Komisja uznała, że zgromadzone dowody świadczą o istnieniu regularnych kontaktów, które miały miejsce okresowo, w zależności od potrzeb poszczególnych uczestników i wyciągnęła stąd wniosek, że rozbijanie ich na trwające kilka dni pojedyncze zdarzenia ze względu na to, że stopy JPY LIBOR są ustalane w trybie dziennym, byłoby sztuczne. W motywie 234 lit. d) decyzji instytucja ta uznała, że wiedza o kontaktach między UBS, później Citi, a innym zainteresowanym bankiem świadczy o tym, że przedsiębiorstwo Icap mogło przypuszczać, iż wszystkie jego zwykłe działania na rzecz UBS, a następnie Citi, mogły również wspierać mechanizm współpracy między tymi bankami a innymi bankami uczestniczącymi w owych naruszeniach.

210 W argumentacji skarżących można wyodrębnić dwa zastrzeżenia. Kwestionują one, po pierwsze, znaczenie określonych zachowań przedsiębiorstwa Icap, ktore zostały wzięte pod uwagę przez Komisję, a po drugie, uwzględnienie w ramach czasu trwania naruszeń okresów, w odniesieniu do których nie został przedstawiony żaden dowód na okoliczność uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap.

211 Ponieważ ze względów przedstawionych w pkt 133–145 powyżej należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji w zakresie, w jakim uznano w niej, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., wystarczy zbadać niniejszy zarzut w odniesieniu do naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/DB, Citi/RBS, Citi/DB i Citi/UBS.

212 Przed przystąpieniem do oceny legalności zaskarżonej decyzji w odniesieniu do każdego z ustalonych przez Komisję okresów naruszeń, należy poczynić dwie uwagi wstępne.

213 Co się tyczy zastrzeżenia pierwszego, należy przypomnieć o dokonanym w pkt 105 powyżej ustaleniu odnoszącym się do okoliczności, że w zaskarżonej decyzji Komisja nie stwierdziła istnienia niezależnych naruszeń między przedsiębiorstwem Icap a UBS, a później między Icap a Citi, których przedmiotem byłoby manipulowanie stawkami JPY LIBOR w sposób zgodny z interesami UBS, a później Citi, poprzez rozpowszechnianie przez Icap błędnych informacji. Komisja oparła się na ustaleniu, że przedsiębiorstwo Icap wprowadzało w życie naruszenia, o których za każdym razem decydowały dwa banki. A zatem ze względów analogicznych do tych przedstawionych w pkt 119–121 powyżej, jedynie dowody umożliwiające wykazanie, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało lub mogło racjonalnie przewidzieć, że prośby kierowane do niego przez UBS, a później Citi, wpisywały się w realizację celów wspólnych dla obu banków uczestniczących w każdym z naruszeń, mogły zostać uwzględnione jako dowód uczestnictwa tego przedsiębiorstwa w owych naruszeniach.

214 Co się tyczy zastrzeżenia drugiego, należy zauważyć, że argumentacja skarżących jest zasadniczo oparta na okoliczności, że stawki JPY LIBOR są ustalane w trybie dziennym, wobec czego manipulowanie nimi powinno być powtarzane każdego dnia, aby mogło wywierać swe skutki nieprzerwanie.

215 Należy stwierdzić, że tego rodzaju argumentacja jest równoznaczna z zakwestionowaniem zasadności ustalonego przez Komisję ciągłego charakteru uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w rozpatrywanych naruszeniach.

216 W tym względzie należy przypomnieć, że w zależności od okoliczności naruszenie jednolite może mieć charakter ciągły lub powtarzalny.

217 O ile bowiem pojęcie jednolitego naruszenia odnosi się do sytuacji, w której kilka przedsiębiorstw uczestniczyło w naruszeniu polegającym na zachowaniu o charakterze ciągłym, któremu przyświeca jeden cel gospodarczy w postaci zakłócenia konkurencji, lub złożonym z poszczególnych naruszeń powiązanych ze sobą tożsamością przedmiotu i podmiotów, o tyle w zależności od sposobu, w jaki naruszenie zostało popełnione, można je uznać za naruszenie jednolite ciągłe bądź też powtarzające się (zob. podobnie wyroki: z dnia 17 maja 2013 r., Trelleborg Industrie i Trelleborg/Komisja, T-147/09 i T-148/09, EU:T:2013:259, pkt 85, 86; z dnia 16 czerwca 2015 r., FSL i in./Komisja, T-655/11, EU:T:2015:383, pkt 484).

218 W odniesieniu do naruszenia ciągłego pojęcie ogólnego planu pozwala Komisji domniemywać, że popełnienie naruszenia nie zostało przerwane, nawet jeżeli w odniesieniu do określonego okresu nie dysponuje ona dowodem uczestnictwa danego przedsiębiorstwa w tym naruszeniu, w przypadku gdy przedsiębiorstwo to uczestniczyło w naruszeniu przed tym okresem i po nim oraz gdy nie istnieją dowody lub poszlaki mogące pozwolić przypuszczać, że naruszenie w odniesieniu do tego przedsiębiorstwa zostało przerwane. W takim wypadku Komisja będzie mogła nałożyć grzywnę za cały okres naruszenia, wraz z okresem, w odniesieniu do którego nie dysponuje dowodami uczestnictwa danego przedsiębiorstwa (zob. podobnie wyroki: z dnia 17 maja 2013 r., Trelleborg Industrie i Trelleborg/Komisja, T-147/09 i T-148/09, EU:T:2013:259, pkt 87; z dnia 16 czerwca 2015 r., FSL i in./Komisja, T-655/11, EU:T:2015:383, pkt 481).

219 Zasada pewności prawa wymaga jednak, aby w przypadku braku dowodów pozwalających na bezpośrednie ustalenie czasu trwania naruszenia Komisja przedstawiła przynajmniej dowody odnoszące się do faktów wystarczająco zbliżonych w czasie, tak by można było racjonalnie przyjąć, że naruszenie to trwało nieprzerwanie między dwiema określonymi datami (zob. wyrok z dnia 16 czerwca 2015 r., FSL i in./Komisja, T-655/11, EU:T:2015:383, pkt 482 i przytoczone tam orzecznictwo).

220 Chociaż okres dzielący dwa przejawy zachowania noszącego znamiona naruszenia jest znaczącym kryterium dla ustalenia ciągłego charakteru naruszenia, kwestia, czy okres ten jest, czy nie jest wystarczająco długi, aby stanowić przerwanie naruszenia, nie może być jednak analizowana w sposób

abstrakcyjny. Przeciwnie, należy ocenić ją w kontekście funkcjonowania danego kartelu (zob. wyrok z dnia 16 czerwca 2015 r., FSL i in./Komisja, T-655/11, EU:T:2015:383, pkt 483 i przytoczone tam orzecznictwo).

221 Wreszcie w przypadku gdy można uznać, że uczestnictwo przedsiębiorstwa w naruszeniu zostało przerwane i że przedsiębiorstwo uczestniczyło w naruszeniu przed przerwaniem i po nim, naruszenie to może być uznane za powtarzające się, jeżeli – tak jak w przypadku ciągłego naruszenia – istnieje jednolity cel realizowany przez naruszenie przed przerwaniem i po nim, co może być wywnioskowane z tożsamości celów analizowanych praktyk, rozważanych produktów, przedsiębiorstw, które uczestniczyły w zmowie, głównych zasad wprowadzenia jej w życie, osób fizycznych reprezentujących przedsiębiorstwa i wreszcie geograficznego zakresu stosowania owych praktyk. Naruszenie jest w takim wypadku jednolite i powtarzające się i – chociaż Komisja może nałożyć grzywnę za cały okres naruszenia – nie może nałożyć jej jednak za okres, w którym naruszenie zostało przerwane (wyroki: z dnia 17 maja 2013 r., Trelleborg Industrie i Trelleborg/Komisja, T-147/09 i T-148/09, EU:T:2013:259, pkt 88; z dnia 16 czerwca 2015 r., FSL i in./Komisja, T-655/11, EU:T:2015:383, pkt 484).

222 W niniejszej sprawie jako kontekst funkcjonowania rozpatrywanych naruszeń, który ma znaczenie dla oceny, czy okres oddzielający dwa przejawy noszącego znamiona naruszenia zachowania świadczy o przerwaniu uczestnictwa przedsiębiorstwa w naruszeniu, zgodnie z orzecznictwem przytoczonym w pkt 220 powyżej, należy rzeczywiście uwzględnić dzienny tryb ustalania stawek JPY LIBOR. Wynika stąd siłą rzeczy, że manipulowanie owymi stawkami wywiera ograniczone skutki w czasie i musi być powtarzane, aby skutki te mogły nadal istnieć.

223 |W tym względzie należy przypomnieć, że w sytuacji gdy kontynuacja porozumienia lub uzgodnionych praktyk wymaga podjęcia konkretnych działań, Komisja nie może domniemywać, że kartel jest kontynuowany, jeśli nie udowodni, że działania takie zostaały podjęte (zob. podobnie wyrok z dnia 15 marca 2000 r., Cimenteries CBR i in./Komisja, T-25/95, T-26/95, od T-30/95 do T-32/95, od T-34/95 do T-39/95, od T-42/95 do T-46/95, T-48/95, od T-50/95 do T-65/95, od T-68/95 do T-71/95, T-87/95, T-88/95, T-103/95 i T-104/95, EU:T:2000:77, pkt 2803, 2804).

224 Wynika stąd, że wykazanie uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w jednolitych i ciągłych naruszeniach, a w efekcie pociągniecie tego przedsiębiorstwa do odpowiedzialności za wszystkie okresy naruszenia wymagało, aby Komisja wskazała, że przedsiębiorstwo Icap podejmowało określone działania, jeśli nie codziennie, to przynajmniej w wystarczająco krótkich odstępach czasu. W przeciwnym wypadku Komisja powinna uznać, że doszło do popełnienia naruszeń jednolitych i powtarzających się oraz nie powinna zaliczać do ustalonego wobec przedsiębiorstwa Icap czasu trwania naruszeń, okresów, w odniesieniu do których instytucja ta nie dysponuje dowodami potwierdzającymi jego udział w naruszeniach.

225 W odniesieniu do każdego z rozpatrywanych naruszeń należy zbadać łącznie oba podniesione przez skarżące zastrzeżenia.

a) *W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r.*

226 Co się tyczy czasu trwania naruszenia przyjętego wobec przedsiębiorstwa Icap w odniesieniu do naruszenia UBS/RBS z 2007 r., należy stwierdzić – jak wskazano już w pkt 128–131 powyżej – że wiedza przedsiębiorstwa Icap o wspólnych celach UBS i RBS jest oparta jedynie na rozmowie z dnia 14 sierpnia 2007 r., o której wspomniano w motywie 106 zaskarżonej decyzji. Tymczasem, o ile rozmowa ta pozwoliła przedsiębiorstwu Icap zrozumieć, że UBS i RBS uczestniczą w naruszeniu, o tyle przekazane w niej informacje są ograniczone pod dwoma względami. Po pierwsze, dotyczą one jedynie manipulacji sześciomiesięczną stopą JPY LIBOR. Po drugie, odnoszą się one jedynie do manipulowania tą stopą poprzez jej podwyższanie.

227 W pierwszym rzędzie należy zauważyć, że w motywie 107 zaskarżonej decyzji wspomniano o prośbach pana H., ówczesnego handlowca UBS, skierowanych do pana R., pracownika przedsiębiorstwa Icap, w dniach 15, 16 i 17 sierpnia 2007 r. i zmierzających do uzyskania wysokich stawek sześciomiesięcznych. Należy stwierdzić, że prośby takie są zgodne z treścią rozmowy z dnia 14 sierpnia 2007 r. i wszystkie one zostały przedstawione w krótkich odstępach czasu. Oznacza to siłą rzeczy, że pozwalają one udowodnić, iż do tego dnia przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w jednolitym i ciągłym naruszeniu.

228 W drugim rzędzie należy jednak wskazać, że kolejne dowody uwzględnione przez Komisję przeciwko przedsiębiorstwu Icap dotyczą albo wymagalności stóp innych niż stopy, o których wspomniano w rozmowie z dnia 14 sierpnia 2007 r., albo manipulowania stopami w kierunku przeciwnym do tego, jaki wynika z treści owej rozmowy.

229 I tak wspomniana w motywie 107 zaskarżonej decyzji prośba pana H., ówcześnie handlowca UBS, skierowana do pana R., pracownika przedsiębiorstwa Icap, w dniu 20 sierpnia 2007 r. dotyczyła uzyskania wysokich trzymiesięcznych stawek JPY LIBOR, podczas gdy przedsiębiorstwo Icap zostało poinformowane jedynie o porozumieniu między UBS a RBS w przedmiocie podwyższenia stopy sześciomiesięcznej. Poza tym prośba pana H. skierowana do pana R. w dniu 22 sierpnia 2007 r., o której wspomniano w motywie 108 decyzji, dotyczyła uzyskania niskich sześciomiesięcznych stawek JPY LIBOR, a więc była przeciwna do treści porozumienia między UBS i RBS, o którym przedsiębiorstwo Icap zostało poinformowane.

230 Tak więc przynajmniej od dnia 22 sierpnia 2007 r. przedsiębiorstwo Icap mogło racjonalnie przyjąć, że naruszenie UBS/RBS dobiegło końca. Wobec nieprzekazania przedsiębiorstwu Icap kolejnych informacji na temat kontynuowania lub powtarzania zmowy między UBS a RBS, przedsiębiorstwu temu nie można zatem stawiać zarzutu uczestnictwa w tym naruszeniu począwszy od owej daty.

231 Wobec tego zarzut trzeci należy uwzględnić w zakresie, w jakim w zaskarżonej decyzji stwierdzono, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r. po dniu 22 sierpnia 2007 r.

b) *W przedmiocie uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu Citi/RBS*

232 Co się tyczy czasu trwania naruszenia przyjętego wobec przedsiębiorstwa Icap w odniesieniu do naruszenia Citi/RBS, należy stwierdzić, że skarżące nie kwestionują uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w tym naruszeniu w odniesieniu do dat, co do których Komisja przedstawiła dowody. Ich argumentacja zmierza jedynie do zakwestionowania ciągłego charakteru tego uczestnictwa w odniesieniu do całego ustalonego okresu naruszenia, a mianowicie od dnia 3 marca do dnia 22 czerwca 2010 r.

233 W tym względzie należy zwrócić uwagę, że z pkt 5.3.5 zaskarżonej decyzji, dotyczącego „ułatwiania" przez Icap naruszenia Citi/RBS, wynika, że Komisja przedstawiła dowód jedynie w odniesieniu do następujących dat: 3 i 4 marca 2010 r. (motywy 142–144), 28 i 29 kwietnia 2010 r. (motywy 146 i 147), 4 maja 2010 r. (motyw 149), 12 maja 2010 r. (motyw 148), 13 maja 2010 r. (motyw 149), 25 maja 2010 r. (motyw 150), 15 czerwca 2010 r. (motyw 151) i 22 czerwca 2010 r. (motyw 152).

234 W pierwszym rzędzie, skoro wszystkie zarzucane przedsiębiorstwu Icap zachowania polegały na uzyskiwaniu od RBS, na prośbę pana H., ówczesnego handlowca Citi, informacji dotyczących poziomu przyszłych propozycji przedstawianych panelowi JPY LIBOR, a także, od czasu do czasu, wpływaniu na te propozycje, to wynika stąd siłą rzeczy, że zachowania te wpisywały się w ramy jednolitego naruszenia.

235 W drugim rzędzie, co się tyczy zasadności przyjętej w odniesieniu do omawianego naruszenia kwalifikacji naruszenia ciągłego, należy zaznaczyć, że o ile dla okresu od 28 kwietnia do 22 czerwca 2010 r. Komisja przedstawiła dowód istnienia regularnych i relatywnie częstych ingerencji przedsiębiorstwa Icap, o tyle żaden dowód nie został przedstawiony w odniesieniu do okresu od 5 marca do 27 kwietnia 2010 r., czyli okresu trwającego ponad siedem tygodni.

236 Co więcej, chociaż dowody dotyczące dni 3 i 4 marca 2010 r. świadczą wyraźnie o tym, że przedsiębiorstwo Icap, na prośbę pana H., ówczesnego handlowca Citi, interweniowało w celu obniżenia propozycji przedstawianych przez RBS panelowi JPY LIBOR, to wynika stąd również, że pan H. dążył do konkretnej obniżki trzymiesięcznej stawki JPY LIBOR w celu poprawy swej sytuacji w dniu 3 marca 2010 r. Nie można stąd wywnioskować, że istniało ramowe porozumienie, na podstawie którego RBS zgodził się zmieniać swe propozycje w dłuższym okresie, w sposób zgodny z życzeniem pana H.

237 Wynika stąd, że ze względów przedstawionych w pkt 222–224 powyżej oraz w szczególności ze względu na dzienny tryb ustalania stawek JPY LIBOR, brak dowodów świadczących o interwencji przedsiębiorstwa Icap przez tak długi czas powinien skłonić Komisję do uznania, że w okresie od 5 marca do 27 kwietnia jego uczestnictwo w naruszeniu zostało przerwane.

238 Tak więc zarzut trzeci należy uwzględnić w zakresie, w jakim w zaskarżonej decyzji stwierdzono, że skarżące uczestniczyły w naruszeniu Citi/RBS w okresie od 5 marca do 27 kwietnia 2010 r.

c) *W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS*

239 Co się tyczy zgodności z prawem ustalenia okresów uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS, skarżące kwestionują zarówno znaczenie przyjętych przeciwko przedsiębiorstwu Icap dowodów, jak i ciągły charakter uczestnictwa w owych naruszeniach.

240 Co się tyczy w pierwszym rzędzie znaczenia dowodów uwzględnionych przez Komisję w odniesieniu do naruszenia Citi/UBS i naruszenia Citi/DB, należy stwierdzić, co następuje.

241 Po pierwsze, w odniesieniu do rozmowy z dnia 7 kwietnia 2010 r., wspomnianej w motywach 154 i 160 zaskarżonej decyzji, ze względów analogicznych do tych przedstawionych w pkt 152–155 powyżej należy stwierdzić, że dotyczyła ona naruszenia innego niż te ustalone przez Komisję. I tak, skoro uznano, że sama wskazana rozmowa nie pozwala na wykazanie, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o rozpatrywanych naruszeniach, to należy stąd wywnioskować, na tej samej zasadzie, że rozmowa ta nie może stanowić dowodu na okoliczność jego uczestnictwa w naruszeniu Citi/DB.

242 Co się tyczy, po drugie, skierowanych przez pana H., wówczas już handlowca Citi, do pana R., pracownika przedsiębiorstwa Icap, w dniach 18 maja i 23 maja 2010 r. próśb, o których mowa w motywach 155 i 161 zaskarżonej decyzji, ze względów analogicznych do tych przedstawionych w pkt 163 powyżej należy uznać, że przedsiębiorstwo Icap mogło racjonalnie przewidzieć, że miały one związek z wprowadzaniem w życie zmowy między Citi, DB i RBS. Komisja słusznie zatem wzięła je pod uwagę.

243 Po trzecie, to samo dotyczy wspomnianej w motywach 157–163 zaskarżonej decyzji korespondencji z dnia 1 czerwca 2010 r. między pracownikami przedsiębiorstwa Icap, panem R. a panem G., zmierzającej do dostosowania biuletynu, o którym mowa w pkt 15 powyżej, ponieważ korespondencja ta jest późniejsza od próśb wspomnianych w pkt 242 powyżej, co oznacza, że jest ona najwyraźniej świadectwem realizacji tych próśb. Potwierdza to ponadto przeprowadzona nazajutrz, w dniu 2 czerwca 2010 r., i wspomniana w motywach 156 i 162 wspomnianej decyzji rozmowa między panem R. a panem H. (ówcześnie handlowcem Citi), w której pan R. poinformował pana H., że pan G. wprowadził zmiany, o które proszono.

244 Wreszcie po czwarte, co się tyczy naruszenia Citi/DB, Komisja słusznie uwzględniła także wspomnianą w motywie 158 zaskarżonej decyzji rozmowę z dnia 7 czerwca 2010 r., gdyż ze względów przedstawionych w pkt 157 powyżej z treści tej rozmowy wyraźnie wynika, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między Citi a DB.

245 W drugim rzędzie, w odniesieniu do badania zasadności stwierdzenia przez Komisję, że uczestnictwo przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu Citi/DB w okresie od 7 kwietnia do 7 czerwca 2010 r. miało charakter ciągły, należy stwierdzić, że w zaskarżonej decyzji nie przedstawiono żadnego dowodu na okoliczność skierowania do przedsiębiorstwa Icap jakiejkolwiek prośby dotyczącej manipulowania propozycjami przedstawianymi panelowi JPY LIBOR przed dniem 18 maja 2010 r. Natomiast w odniesieniu do okresu po wskazanej dacie, jak wynika z pkt 242–244 powyżej, Komisja przedstawiła dowód na to, że przedsiębiorstwo Icap interweniowało regularnie i relatywnie często aż do dnia 7 czerwca 2010 r.

246 Wynika stąd, że Komisja błędnie uznała dzień 7 kwietnia 2010 r. za datę rozpoczynającą uczestnictwo przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu Citi/DB, skoro jest w stanie wykazać, że uczestnictwo to rozpoczęło się dopiero w dniu 18 maja 2010 r.

247 Wobec tego zarzut trzeci należy uwzględnić w zakresie, w jakim w zaskarżonej decyzji stwierdzono, że skarżące uczestniczyły w naruszeniu Citi/DB w okresie od 7 kwietnia do 18 maja 2010 r.

248 W trzecim rzędzie w odniesieniu do badania zasadności stwierdzenia Komisji, że uczestnictwo przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu Citi/UBS w okresie od 28 kwietnia do 2 czerwca 2010 r. miało charakter ciągły, wystarczy przypomnieć, że Komisja oparła się na tych samych dowodach co te, na które powołała się w wypadku naruszenia Citi/DB. Oznacza to siłą rzeczy, że Komisja błędnie ustaliła, iż uczestnictwo to rozpoczęło się w dniu 28 kwietnia 2010 r., mimo że jest w stanie wykazać, iż rozpoczęło się ono dopiero w dniu 18 maja 2010 r.

249 Wobec tego zarzut trzeci należy uwzględnić w zakresie, w jakim w zaskarżonej decyzji stwierdzono, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu Citi/UBS w okresie od 28 kwietnia do 18 maja 2010 r.

d) *W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu UBS/DB*

250 Co się tyczy zgodności z prawem zaskarżonej decyzji w odniesieniu do ustalenia czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu UBS/DB, a mianowicie okresu od 22 maja do 10 sierpnia 2009 r., należy w pierwszym rzędzie zwrócić uwagę, że skarżące nie kwestionują znaczenia dowodów uwzględnionych przeciwko przedsiębiorstwu Icap.

251 W drugim rzędzie, jak wynika z pkt 5.3.4 zaskarżonej decyzji, a konkretniej z motywów 129–139 tego aktu, Komisja przedstawiła dowód na to, że przedsiębiorstwo Icap interweniowało regularnie i bardzo często przez cały ustalony okres naruszenia. Komisja słusznie uznała zatem, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/DB w sposób ciągły od dnia 22 maja do dnia 10 sierpnia 2009 r.

252 Wobec powyższego należy uwzględnić rozpatrywany zarzut i stwierdzić nieważność: art. 1 lit. a) zaskarżonej decyzji w zakresie, w jakim stwierdza on, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r. po dniu 22 sierpnia 2007 r., art. 1 lit. d) tej decyzji w zakresie, w jakim stwierdza on, że przedsiębiorstwo to uczestniczyło w naruszeniu Citi/RBS w okresie od 5 marca do 27 kwietnia 2010 r., a także art. 1 lit. e) i f) tej decyzji w zakresie, w jakim stwierdzono w nim uczestnictwo tego przedsiębiorstwa w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS przed dniem 18 maja 2010 r.

4. W przedmiocie zarzutu czwartego, dotyczącego naruszenia zasad domniemania niewinności i dobrej administracji

253 W ramach badanego zarzutu skarżące uważają, że należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji ze względu na istniejące już w decyzji z 2013 r. odniesienia do zachowania przedsiębiorstwa Icap i podnoszą dwa zastrzeżenia oparte, po pierwsze, na zasadzie domniemania niewinności, a po drugie, na zasadzie dobrej administracji.

254 Komisja wnosi o oddalenie tego zarzutu.

255 Ponieważ ze względów wskazanych w pkt 133–145 powyżej należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji w zakresie, w jakim uznano w niej, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r., wystarczy zbadać niniejszy zarzut w odniesieniu do naruszeń UBS/RBS z 2007 r., UBS/DB, Citi/RBS, Citi/DB i Citi/UBS.

256 Co się tyczy zastrzeżenia, że decyzja z 2013 r. została wydana z naruszeniem zasady domniemania niewinności, należy przypomnieć, że wskazana zasada jest ogólną zasadą prawa Unii, która jest wyrażona obecnie w art. 48 ust. 1 karty praw podstawowych i która obowiązuje w postępowaniach wobec przedsiębiorstw, dotyczących naruszenia zasad konkurencji, które mogą zakończyć się zasądzeniem grzywien lub okresowych kar pieniężnych (zob. wyrok z dnia 22 listopada 2012 r., E.ON Energie/Komisja, C-89/11 P, EU:C:2012:738, pkt 72, 73 i przytoczone tam orzecznictwo).

257 Zasada domniemania niewinności oznacza, że każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą. Zasada ta wyklucza zatem jakiekolwiek formalne stwierdzenie, a nawet samą aluzję w sprawie odpowiedzialności oskarżonego o popełnienie danego naruszenia w decyzji kończącej postępowanie w sprawie, bez uprzedniego zapewnienia mu wszelkich gwarancji normalnie przysługujących w wykonywaniu prawa do obrony w postępowaniu prowadzonym w zwykłym trybie, zakończonym wydaniem rozstrzygnięcia co do istoty sprawy (wyroki: z dnia 6 października 2005 r., Sumitomo Chemical i Sumika Fine Chemicals/Komisja, T-22/02 i T-23/02, EU:T:2005:349, pkt 106; z dnia 12 października 2007 r., Pergan Hilfsstoffe für industrielle Prozesse/Komisja, T-474/04, EU:T:2007:306, pkt 76; z dnia 16 września 2013 r., Villeroy & Boch Austria/Komisja, T-373/10 i T-374/10, niepublikowany, EU:T:2013:455, pkt 158).

258 W niniejszej sprawie, po pierwsze, należy zauważyć, że w części decyzji z 2013 r. zatytułowanej „Opis okoliczności faktycznych" Komisja wyjaśniła, w szczególności w motywach 43, 45, 46, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62 i 64, w jaki sposób przedsiębiorstwo Icap „ułatwiało" rozpatrywane naruszenia, zarzucane bankom uczestniczącym w postępowaniu ugodowym.

259 Należy stwierdzić, że chociaż fragmenty te są zawarte w części decyzji z 2013 r., która dotyczy przypomnienia okoliczności faktycznych, i nie zawierają same w sobie kwalifikacji prawnej w świetle art. 101 ust. 1 TFUE, to jednak w sposób szczególnie wyraźny ukazują one stanowisko Komisji w przedmiocie uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w noszących znamiona naruszenia zachowaniach zarzuconych poszczególnym bankom. W tym względzie motyw 45 owej decyzji szczególnie dobitnie świadczy o tym, że Komisja zajęła w tej kwestii stanowisko, gdyż stwierdziła w nim, co następuje:

„[…] Przedsiębiorstwo Icap próbowało wpływać na oferowane stawki JPY LIBOR, nadając im kierunek pożądany przez handlowca UBS; […] w określonych sytuacjach, poprzez przekazywanie niektórym bankom wchodzącym w skład panelu błędnych informacji za pośrednictwem biuletynów […], prezentowanych jako »prognozy« lub »perspektywy« dotyczące poziomów, jakie miały osiągnąć stawki JPY LIBOR [; t]e błędne informacje miały na celu wywarcie wpływu na niektóre nieuczestniczące w naruszeniach banki wchodzące w skład panelu, tak aby zaoferowały one stawki JPY LIBOR zgodne z dostosowanymi »prognozami« czy »perspektywami«".

260 Po drugie, choć w motywie 51 decyzji z 2013 r. wyjaśniono, że decyzja ta nie dotyczy kwalifikacji prawnej zachowania przedsiębiorstwa Icap, ani jego odpowiedzialności, to jednak z treści tej decyzji można było bez trudu wywnioskować, jakie jest stanowisko Komisji co do kwalifikacji prawnej zachowania przedsiębiorstwa Icap, a także powstania jego odpowiedzialności z tytułu sześciu rozpatrywanych naruszeń.

261 Z jednej bowiem strony w motywie 69 decyzji z 2013 r. Komisja przytoczyła treść pkt 130 wyroku z dnia 8 lipca 2008 r., AC-Treuhand/Komisja (T-99/04, EU:T:2008:256), na który instytucja ta się powołała i w którym Sąd wyjaśnił przesłanki powstania odpowiedzialności przedsiębiorstwa za zachowanie określane mianem „ułatwiania" naruszenia. Z drugiej strony we wskazanej decyzji, w szczególności w tytule pkt 4.1.2.1, 4.1.2.3, 4.1.2.4 i 4.1.3, jest mowa o „ułatwianiu" rozpatrywanych naruszeń przez przedsiębiorstwo Icap.

262 Po trzecie, należy zaznaczyć, że decyzja z 2013 r. jest decyzją ostateczną, „kończącą postępowanie w sprawie" w rozumieniu orzecznictwa przytoczonego w pkt 257 powyżej.

263 W tym względzie pozbawiona znaczenia jest okoliczność, że na rozprawie Komisja utożsamiła wyrażone w decyzji z 2013 r. stanowisko co do legalności zachowania przedsiębiorstwa Icap ze stanowiskiem, jakie mogłaby zająć w piśmie w sprawie przedstawienia zarzutów. W tym drugim wypadku zainteresowane przedsiębiorstwo jest bowiem w stanie skutecznie bronić się, dopóki Komisja nie przyjmie ostatecznej decyzji. Ponieważ skarżące postanowiły nie uczestniczyć w postępowaniu ugodowym, nie były w stanie przedstawić swego stanowiska przed wydaniem owej decyzji. Podobnie możliwość wykonywania przez skarżące ich prawa do obrony w związku z wniesieniem skargi na zaskarżoną decyzję nie zmienia faktu, że w wydanej wcześniej niż ta decyzja innej decyzji ostatecznej Komisja stwierdziła już formalnie, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w sześciu naruszeniach art. 101 TFUE.

264 Wreszcie po czwarte, wniosku tego nie podważa argumentacja Komisji oparta zasadniczo na tym, że dla oceny zawinienia podmiotów uczestniczących w postępowaniu ugodowym konieczne mogą być odniesienia do uczestnictwa podmiotów trzecich. Komisja przypomina, że jednym z celów postępowania ugodowego jest przyspieszenie dochodzenia i uczynienie go bardziej skutecznym, oraz wywodzi stąd wniosek, że pozwolenie na to, aby strona, która nie chce uczestniczyć w postępowaniu ugodowym, opóźniała wydanie decyzji w sprawie ugody w stosunku do innych stron, byłoby sprzeczne z realizacją tych celów.

265 W tym względzie należy przypomnieć, że o ile zasada domniemania niewinności została zapisana w art. 48 karty praw podstawowych, która na podstawie art. 6 TUE ma moc równą traktatom, o tyle źródłem postępowania ugodowego jest rozporządzenie wydane przez Komisję na podstawie art. 33 rozporządzenia nr 1/2003, a mianowicie rozporządzenie nr 622/2008, przy czym postępowanie to ma charakter fakultatywny zarówno dla Komisji, jak i dla zainteresowanych przedsiębiorstw.

266 Dlatego wymogi związane z przestrzeganiem zasady domniemania niewinności nie mogą ulegać zmianom ze względów podyktowanych ochroną celów szybkości i skuteczności postępowania ugodowego, mimo że cele te zasługują na ochronę. Wręcz przeciwnie, zadaniem Komisji jest stosowanie postępowania ugodowego w taki sposób, aby było ono zgodne z wymogami art. 48 karty praw podstawowych.

267 Co prawda, jak przypomniał Sąd w wyroku z dnia 20 maja 2015 r., Timab Industries i CFPR/Komisja (T-456/10, EU:T:2015:296, pkt 71), w sytuacji gdy ugoda nie obejmuje wszystkich uczestników naruszenia, Komisja może wydać, po pierwsze, po przeprowadzeniu postępowania uproszczonego, decyzję skierowaną do uczestników naruszenia, którzy postanowili uczestniczyć w postępowaniu ugodowym, uwzględniającą w stosunku do każdego z nich podjęte zobowiązania, a po drugie, w ramach postępowania zwyczajnego, decyzję skierowaną do tych uczestników naruszenia, którzy postanowili nie uczestniczyć w postępowaniu ugodowym.

268 Jednakże takie „hybrydowe” postępowanie ugodowe powinno być przeprowadzane z poszanowaniem domniemania niewinności przedsiębiorstwa, które postanowiło w nim nie uczestniczyć. A zatem w okolicznościach, w których Komisja stwierdza, że nie jest w stanie wypowiedzieć się w przedmiocie odpowiedzialności przedsiębiorstw uczestniczących w postępowaniu ugodowym bez wypowiedzenia się także w przedmiocie uczestnictwa w naruszeniu przedsiębiorstwa, które postanowiło nie uczestniczyć w tym postępowaniu, instytucja ta powinna podjąć niezbędne środki – w tym ewentualnie wydać w tym samym dniu decyzje dotyczące wszystkich przedsiębiorstw uczestniczących w kartelu, jak postąpiła w sprawie, w której zapadł wyrok z dnia 20 maja 2015 r., Timab Industries i CFPR/Komisja (T-456/10, EU:T:2015:296) – umożliwiające poszanowanie owego domniemania niewinności.

269 Wobec powyższego należy uznać, że Komisja naruszyła domniemanie niewinności przedsiębiorstwa Icap przy wydawaniu decyzji z 2013 r. Należy wprawdzie stwierdzić, że owo naruszenie domniemania niewinności przy wydawaniu decyzji z 2013 r. nie może mieć bezpośredniego wpływu na legalność zaskarżonej decyzji, zważywszy na odrębny i autonomiczny charakter postępowań, w których obie te decyzje zapadły.

270 Należy jednak zbadać, czy takie stwierdzenie przez Komisję przed wydaniem zaskarżonej decyzji, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w rozpatrywanych naruszeniach, może oznaczać, że decyzja ta jest obarczona brakiem obiektywnej bezstronności, przez co narusza zasadę dobrej administracji zapisaną w art. 41 karty praw podstawowych, jak twierdzą skarżące w ramach swego drugiego zastrzeżenia.

271 Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem w toku postępowania administracyjnego w dziedzinie karteli Komisja ma obowiązek przestrzegać prawa do dobrej administracji, ujętego w art. 41 karty praw podstawowych (zob. podobnie wyrok z dnia 11 lipca 2013 r., Ziegler/Komisja, C-439/11 P, EU:C:2013:513, pkt 154 i przytoczone tam orzecznictwo).

272 Zgodnie z art. 41 karty praw podstawowych każdy ma prawo w szczególności do bezstronnego rozpatrzenia swojej sprawy przez instytucje Unii. Ten wymóg bezstronności obejmuje z jednej strony subiektywną bezstronność, rozumianą w ten sposób, że żaden pracownik danej instytucji zajmującej się tą sprawą nie może w jakikolwiek sposób okazywać stronniczości lub osobistych uprzedzeń, a z drugiej strony obiektywną bezstronność, rozumianą w ten sposób, że po stronie instytucji muszą istnieć dostateczne gwarancje, by wykluczyć w tym względzie wszelkie uzasadnione wątpliwości (zob. wyrok z dnia 11 lipca 2013 r., Ziegler/Komisja, C-439/11 P, EU:C:2013:513, pkt 155 i przytoczone tam orzecznictwo).

273 Przedmiotem badanego zarzutu jest jedynie pojęcie obiektywnej bezstronności. Skarżące utrzymują zasadniczo, że istnieją uzasadnione wątpliwości co do obiektywnej bezstronności Komisji, gdyż instytucja ta miała wypowiedzieć się w przedmiocie zasadności swych własnych ocen.

274 Należy jednak stwierdzić, że w okolicznościach niniejszej sprawy samo zastrzeżenie tego rodzaju nie może prowadzić do stwierdzenia nieważności zaskarżonej decyzji. Należy bowiem zaznaczyć, że Komisja nie korzystała z żadnego zakresu uznania przy dokonywaniu kwalifikacji rozpatrywanych naruszeń ani przy badaniu uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap, które to działanie mogłoby być dotknięte brakiem obiektywnej bezstronności, co potwierdza wynik pełnej kontroli, jaką przeprowadził Sąd w ramach badania zarzutów pierwszego, drugiego i trzeciego.

275 W tym względzie należy wskazać, że krytyka skarżących dotyczyła zasadności przyjętej przez Komisję kwalifikacji naruszeń jako naruszeń ze względu na cel (zarzut pierwszy), jak też stwierdzeń, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w owych naruszeniach (zarzuty drugi i trzeci).

276 Co się tyczy, po pierwsze, uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w rozpatrywanych naruszeniach, kwestia, czy ewentualny brak obiektywnej bezstronności Komisji mógł mieć wpływ na zgodność z prawem zaskarżonej decyzji, łączy się ze zbadaną w ramach analizy zarzutów drugiego i trzeciego kwestią, czy

poczynione w owej decyzji ustalenia są należycie poparte przedstawionymi przez Komisję dowodami (zob. podobnie wyroki: z dnia 6 lipca 2000 r., Volkswagen/Komisja, T-62/98, EU:T:2000:180, pkt 270; z dnia 16 czerwca 2011 r., Bavaria/Komisja, T-235/07, EU:T:2011:283, pkt 226).

277 I tak przy założeniu, że ewentualny brak obiektywnej bezstronności Komisji mógł doprowadzić do uznania w sposób błędny, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r. lub, w pewnych okresach, w naruszeniach UBS/RBS z 2007 r., Citi/RBS, Citi/DB i Citi/UBS, wystarczy wskazać, iż uznano już, że należy stwierdzić nieważność zaskarżonej decyzji w tym zakresie.

278 Co się tyczy innych zawartych w zaskarżonej decyzji ustaleń, nieprawidłowość polegająca na ewentualnym braku obiektywnej bezstronności Komisji mogłaby prowadzić do stwierdzenia nieważności owej decyzji jedynie w sytuacji, gdyby wykazano, że w braku tej nieprawidłowości decyzja miałaby inną treść (wyrok z dnia 6 lipca 2000 r., Volkswagen/Komisja, T-62/98, EU:T:2000:180, pkt 283). Tymczasem w niniejszej sprawie w ramach przeprowadzania pełnej kontroli odnośnych motywów tej decyzji stwierdzono, że z wyjątkiem aspektów wspomnianych w pkt 277 powyżej Komisja wykazała w wymagany prawem sposób, że przedsiębiorstwo Icap uczestniczyło w pięciu z sześciu rozpatrywanych naruszeń.

279 Po drugie, w odniesieniu do przyjętej w zaskarżonej decyzji kwalifikacji naruszeń jako naruszeń ze względu na cel, podobnie należy stwierdzić, że nieprawidłowość polegająca na ewentualnym braku obiektywnej bezstronności Komisji nie mogła mieć wpływu na treść tej decyzji, skoro w odpowiedzi na zarzut pierwszy uznano, że dokonanie przez Komisję takiej kwalifikacji rozpatrywanych naruszeń nie jest obarczone żadnym naruszeniem prawa ani błędem w ocenie.

280 W konsekwencji zarzut czwarty należy oddalić.

5. W przedmiocie zarzutu piątego, dotyczącego ustalenia kwoty grzywien

281 W ramach badanego zarzutu skarżące kwestionują kwotę grzywien, do zapłaty których zostały zobowiązane. W tym kontekście podnoszą one szereg zastrzeżeń, w tym zastrzeżenie dotyczące braku uzasadnienia zaskarżonej decyzji.

282 Zdaniem Sądu zastrzeżenie to należy zbadać w pierwszej kolejności.

283 Skarżące utrzymują, że Komisja była związana wytycznymi z 2006 r. i że zgodnie z pkt 37 tych wytycznych instytucja ta była zobowiązana do przedstawienia powodów, dla których odstąpiła od swej ogólnej metodologii. Twierdzą one, że zaskarżona decyzja nie zawiera właściwego uzasadnienia w tym zakresie i że grzywny należało ustalić na podstawie pobieranych przez Icap prowizji maklerskich. Dodają, że Komisja nie przedstawiła także wystarczającego uzasadnienia dotyczącego ustalenia kwoty nałożonych grzywien. Skarżące twierdzą, że metodologia, którą Komisja przedstawiła w swych pismach czy podczas spotkania, które odbyło się w ramach postępowania administracyjnego, ma charakter zbyt złożony, arbitralny i nieadekwatny.

284 W odpowiedzi na argument, że decyzja o tym, by nie obliczać grzywny na podstawie prowizji maklerskich, jest niewystarczająco uzasadniona, Komisja podnosi, że powody takiego rozstrzygnięcia zostały przedstawione w motywie 287 zaskarżonej decyzji.

285 Co się tyczy argumentu, że uzasadnienie zastosowanej metody obliczania grzywien jest niewystarczające, Komisja zwraca uwagę, że w toku postępowania administracyjnego skarżące zostały poinformowane o tym, jaka metoda zostanie zastosowana. Instytucja ta dodaje, że zaskarżona decyzja jest uzasadniona w wymagany prawem sposób, ponieważ odniesiono się w niej do wagi, czasu trwania,

a także charakteru uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w rozpatrywanych naruszeniach. Komisja przedstawiła w swych pismach dodatkowe wyjaśnienia dotyczące zastosowanej w zaskarżonej decyzji metody, podkreślając przy tym, że nie jest do tego zobowiązana.

286 Należy przypomnieć, że w pkt 9.3 zaskarżonej decyzji, dotyczącym obliczania kwoty grzywien, Komisja podkreśliła, po pierwsze, że zastosowała pkt 37 wytycznych z 2006 r., w którym wyjaśniono, iż szczególne okoliczności danej sprawy lub konieczność osiągnięcia efektu odstraszającego w konkretnej sprawie mogą uzasadnić odstąpienie od przedstawionej w owych wytycznych metodologii (motywy 286–288). Po drugie, Komisja wyjaśniła, że zastosowała właściwą obniżkę przy ustalaniu kwoty podstawowej grzywny z tytułu naruszeń Citi/UBS i Citi/DB, w odniesieniu do których przypuszcza, że przedsiębiorstwo Icap zachowało się w ten sam sposób, aby uniknąć nieproporcjonalnej wysokości sankcji, przy czym instytucja ta nie przedstawiła wyjaśnień co do poziomu owej obniżki (motyw 289). Po trzecie, co się tyczy ustalenia kwoty podstawowej grzywny, Komisja wskazała, że wzięła pod uwagę wagę i czas trwania rozpatrywanych naruszeń, a także charakter uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap, nie przedstawiając wyjaśnień odnośnie do wpływu tych okoliczności na przyjęte kwoty podstawowe (motywy 290–296). Po czwarte, co się tyczy ustalenia ostatecznej kwoty grzywien, w braku okoliczności obciążających lub łagodzących czy przekroczenia pułapu wynoszącego 10% obrotu, kwota ta została ustalona na tym samym poziomie co kwota podstawowa (motywy 297–300).

287 Jak wynika z utrwalonego orzecznictwa, przewidziany w art. 296 akapit drugi TFUE obowiązek uzasadnienia stanowi istotny wymóg formalny, który należy odróżnić od kwestii prawidłowości uzasadnienia, wchodzącej w zakres zgodności z prawem spornego aktu. Z tej perspektywy wymagane uzasadnienie powinno być dostosowane do charakteru rozpatrywanego aktu i powinno przedstawiać w sposób zrozumiały i jednoznaczny rozumowanie instytucji, która jest autorem aktu, tak aby umożliwić zainteresowanym zapoznanie się z powodami podjęcia środka, a właściwemu sądowi przeprowadzenie kontroli. Jeżeli chodzi w szczególności o uzasadnienie decyzji indywidualnych, obowiązek takiego uzasadnienia ma za cel, oprócz umożliwienia kontroli sądowej, dostarczenie zainteresowanemu danych wystarczających do zweryfikowania, czy decyzja nie jest ewentualnie obarczona wadą pozwalającą zakwestionować jej ważność (zob. wyroki: z dnia 29 września 2011 r., Elf Aquitaine/Komisja, C-521/09 P, EU:C:2011:620, pkt 146–148 i przytoczone tam orzecznictwo; z dnia 11 lipca 2013 r., Ziegler/Komisja, C-439/11 P, EU:C:2013:513, pkt 114, 115; z dnia 13 grudnia 2016 r., Printeos i in./Komisja, T-95/15, EU:T:2016:722, pkt 44).

288 Ten wymóg uzasadnienia należy ponadto oceniać w świetle okoliczności danego przypadku, w szczególności treści aktu, charakteru podniesionych argumentów, a także interesu, jaki w uzyskaniu wyjaśnień mogą mieć adresaci aktu lub inne osoby, których dotyczy on bezpośrednio i indywidualnie. Nie wymaga się, by uzasadnienie wyszczególniało wszystkie istotne elementy faktyczne i prawne, ponieważ kwestia, czy uzasadnienie aktu spełnia wymogi art. 296 TFUE, powinna być oceniana w świetle nie tylko jego treści, ale również jego kontekstu i całości przepisów prawnych regulujących daną dziedzinę (wyroki: z dnia 29 września 2011 r., Elf Aquitaine/Komisja, C-521/09 P, EU:C:2011:620, pkt 150; z dnia 11 lipca 2013 r., Ziegler/Komisja, C-439/11 P, EU:C:2013:513, pkt 116; z dnia 13 grudnia 2016 r., Printeos i in./Komisja, T-95/15, EU:T:2016:722, pkt 45).

289 Ten wymóg uzasadnienia zyskuje na znaczeniu, w przypadku gdy Komisja postanowi odejść od ogólnej metodologii przedstawionej w wytycznych z 2006 r., w których instytucja ta dokonała samoograniczenia w zakresie wykonywania swobodnego uznania przysługującego jej w dziedzinie ustalania kwoty grzywien, w szczególności, jak w niniejszym wypadku, opierając się na pkt 37 tych wytycznych (wyrok z dnia 13 grudnia 2016 r., Printeos i in./Komisja, T-95/15, EU:T:2016:722, pkt 48). W tym względzie należy przypomnieć utrwalone orzecznictwo, w którym Trybunał uznał, że wytyczne stanowią normy postępowania dla pożądanej praktyki, od której stosowania Komisja nie może odstąpić w konkretnym przypadku bez podania powodów, które byłyby zgodne w szczególności z zasadą równego traktowania (zob. podobnie wyroki: z dnia 30 maja 2013 r., Quinn Barlo i in./Komisja, C-70/12 P, niepublikowany, EU:C:2013:351, pkt 53; z dnia 11 lipca 2013 r., Ziegler/Komisja,

C-439/11 P, EU:C:2013:513, pkt 60 i przytoczone tam orzecznictwo). Uzasadnienie to powinno być tym bardziej dokładne, że Komisja w pkt 37 tych wytycznych ograniczyła się do ogólnego odesłania do „szczególnych okoliczności sprawy", pozostawiając sobie w ten sposób szeroki zakres uznania, jeśli chodzi o dokonanie wyjątkowego dostosowania kwot podstawowych grzywien danych przedsiębiorstw. W takim bowiem przypadku poszanowanie przez Komisję gwarancji zapewnianych przez porządek prawny Unii w ramach postępowania administracyjnego, w tym również obowiązku uzasadnienia, ma jeszcze bardziej podstawowe znaczenie (zob. podobnie wyrok z dnia 21 listopada 1991 r., Technische Universität München, C-269/90, EU:C:1991:438, pkt 14).

290 W orzecznictwie wyjaśniono ponadto, że zainteresowany powinien zatem co do zasady zostać poinformowany o uzasadnieniu w tym samym czasie co o niekorzystnej dla niego decyzji. Ten brak uzasadnienia nie może być konwalidowany faktem, że zainteresowany zapozna się z uzasadnieniem decyzji w trakcie postępowania przed sądami Unii (wyroki: z dnia 29 września 2011 r., Elf Aquitaine/Komisja, C-521/09 P, EU:C:2011:620, pkt 149; z dnia 19 lipca 2012 r., Alliance One International i Standard Commercial Tobacco/Komisja, C-628/10 P i C-14/11 P, EU:C:2012:479, pkt 74; z dnia 13 grudnia 2016 r., Printeos i in./Komisja, T-95/15, EU:T:2016:722, pkt 46).

291 W wypadku decyzji nakładającej grzywnę Komisja ma obowiązek przedstawić uzasadnienie, zwłaszcza w odniesieniu do wysokości nałożonej grzywny i metody zastosowanej przy jej ustaleniu (wyrok z dnia 27 września 2006 r., Jungbunzlauer/Komisja, T-43/02, EU:T:2006:270, pkt 91). Zadaniem tej instytucji jest wskazanie w swej decyzji elementów oceny, które umożliwiły jej zmierzenie wagi i czasu trwania naruszenia, przy czym nie ma ona obowiązku umieszczania w niej bardziej szczegółowego wyjaśnienia lub danych liczbowych dotyczących sposobu obliczenia grzywny (wyrok z dnia 13 lipca 2011 r., Schindler Holding i in./Komisja, T-138/07, EU:T:2011:362, pkt 243). Powinna ona jednak wyjaśnić wagę i ocenę aspektów, które wzięła pod uwagę (wyrok z dnia 8 grudnia 2011 r., Chalkor/Komisja, C-386/10 P, EU:C:2011:815, pkt 61).

292 W niniejszej sprawie należy w pierwszym rzędzie zaznaczyć, że powody, dla których Komisja postanowiła odstąpić od metodologii opisanej w wytycznych z 2006 r., poprzez zastosowanie pkt 37 tych wytycznych, można wywnioskować z treści motywu 287 zaskarżonej decyzji. Wynikają one z okoliczności, że przedsiębiorstwo Icap nie prowadziło działalności na rynku instrumentów pochodnych, których stopy procentowe są wyrażone w jenach japońskich, i że wobec tego uwzględnienie wartości sprzedaży, a więc pobranych prowizji maklerskich, nie pozwoliłoby odzwierciedlić wagi i charakteru rozpatrywanych naruszeń.

293 W drugim rzędzie należy jednak stwierdzić, że w motywie 287 zaskarżonej decyzji nie przedstawiono opisu preferowanej przez Komisję metody alternatywnej, ale ograniczono się do ogólnego zapewnienia, że kwoty podstawowe odzwierciedlają wagę, czas trwania i charakter uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w rozpatrywanych naruszeniach, jak też konieczność zagwarantowania, aby grzywny miały wystarczająco odstraszający charakter.

294 Wobec takiego zredagowania motywu 287 zaskarżonej decyzji nie umożliwia on skarżącym zrozumienia zasadności preferowanej przez Komisję metodologii, ani Sądowi – przeprowadzenia jej kontroli. Takim brakiem uzasadnienia dotknięte są także motywy 290–296 rzeczonej decyzji, niezawierające żadnych informacji, które umożliwiałyby zrozumienie i zweryfikowanie znaczenia i wagi elementów uwzględnionych przez Komisję przy ustalaniu kwoty podstawowej grzywien, wbrew orzecznictwu przytoczonemu w pkt 291 powyżej.

295 Z pism procesowych stron wynika, że kwestia metodologii, jaką Komisja zamierzała posłużyć się w celu obliczenia kwoty grzywien, była poruszana w trakcie rozmów z przedstawicielami skarżących, w toku postępowania administracyjnego. O ile na podstawie orzecznictwa przytoczonego w pkt 288 powyżej uzasadnienie zaskarżonego aktu należy badać z uwzględnieniem jego kontekstu, o tyle nie można

uznać, że przeprowadzenie tego rodzaju nieformalnych rozmów o charakterze sondażu może zwolnić Komisję z ciążącego na niej obowiązku wyjaśnienia w zaskarżonej decyzji metodologii, jaką zastosowała w celu ustalenia kwot nałożonych grzywien.

296 W pkt 176 odpowiedzi na skargę Komisja wspomniała o istnieniu pięcioetapowego testu stosowanego przy obliczaniu kwoty podstawowej grzywien. Jednakże zgodnie z orzecznictwem przytoczonym w pkt 290 powyżej tego rodzaju wyjaśnienie przedstawione w stadium postępowania przed Sądem nie może zostać uwzględnione w celu dokonania oceny, czy Komisja wypełniła ciążący na niej obowiązek uzasadnienia.

297 Wobec powyższego należy stwierdzić, że w odniesieniu do ustalenia grzywien nałożonych na przedsiębiorstwo Icap z tytułu rozpatrywanych naruszeń zaskarżona decyzja nie zawiera wystarczającego uzasadnienia.

298 Należy zatem uwzględnić zarzut piąty i stwierdzić nieważność całego art. 2 zaskarżonej decyzji bez konieczności badania pozostałych zastrzeżeń podniesionych w ramach tego zarzutu, ani zastrzeżeń podniesionych w ramach zarzutu szóstego, który dotyczy wyłącznie legalności wskazanego artykułu.

299 Ponadto, wobec stwierdzenia nieważności całego art. 2 zaskarżonej decyzji, nie jest konieczne badanie żądań dotyczących jego zmiany, które zostały podniesione przez skarżące posiłkowo.

W przedmiocie kosztów

300 Zgodnie z art. 134 § 3 regulaminu postępowania przed Sądem w razie częściowego tylko uwzględnienia żądań każdej ze stron każda z nich pokrywa własne koszty. Jednakże, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami sprawy, Sąd może orzec, że jedna ze stron pokrywa, oprócz własnych kosztów, część kosztów poniesionych przez stronę przeciwną.

301 W niniejszej sprawie istotna część żądań skarżących została uwzględniona. W tym stanie rzeczy słuszna ocena okoliczności sprawy wymaga, aby Komisja pokryła własne koszty oraz trzy czwarte kosztów poniesionych przez skarżące.

302 Wreszcie, jako że skarżące żądają obciążenia Komisji kosztami postępowania i „innymi wydatkami poniesionymi w ramach niniejszego sporu”, należy przypomnieć, że zgodnie z art. 140 lit. b) regulaminu postępowania za koszty podlegające zwrotowi uznaje się niezbędne wydatki poniesione przez strony w związku z postępowaniem.

Z powyższych względów

SĄD (druga izba w składzie powiększonym)

orzeka, co następuje:

1) **Stwierdza się nieważność art. 1 lit. a) decyzji Komisji Europejskiej C(2015) 432 final z dnia 4 lutego 2015 r. dotyczącej postępowania na podstawie art. 101 TFUE oraz art. 53 porozumienia EOG (sprawa AT.39861 – Instrumenty pochodne, których stopy procentowe są wyrażone w jenach) w zakresie, w jakim przepis ten dotyczy okresu po dniu 22 sierpnia 2007 r.**

2) **Stwierdza się nieważność art. 1 lit. b) decyzji C(2015) 432 final.**

3) **Stwierdza się nieważność art. 1 lit. d), decyzji C(2015) 432 final w zakresie, w jakim odnosi się on do okresu od 5 marca do 27 kwietnia 2010 r.**

4) **Stwierdza się nieważność art. 1 lit. e) decyzji C(2015) 432 final w zakresie, w jakim odnosi się on do okresu sprzed dnia 18 maja 2010 r.**

5) **Stwierdza się nieważność art. 1 lit. f) decyzji C(2015) 432 final w zakresie, w jakim odnosi się on do okresu sprzed dnia 18 maja 2010 r.**

6) **Stwierdza się nieważność art. 2 decyzji C(2015) 432 final.**

7) **W pozostałym zakresie skarga zostaje oddalona.**

8) **Icap plc, Icap Management Services Ltd i Icap New Zealand Ltd pokrywają jedną czwartą własnych kosztów.**

9) **Komisja Europejska pokrywa własne koszty, a także trzy czwarte kosztów poniesionych przez Icap, Icap Management Services i Icap New Zealand.**

Prek Buttigieg Schalin

Berke Costeira

Wyrok ogłoszono na posiedzeniu jawnym w Luksemburgu w dniu 10 listopada 2017 r.

Podpisy

Spis treści

I. Okoliczności powstania sporu 2

A. Postępowanie administracyjne poprzedzające wydanie zaskarżonej decyzji 3

B. Zaskarżona decyzja 3

1. Rozpatrywane produkty 3

2. Zachowania zarzucane przedsiębiorstwu Icap 4

3. Obliczanie grzywny 5

II. Postępowanie i żądania stron 5

III. Co do prawa 6

A. W przedmiocie dopuszczalności dokumentu i żądania 6

1. W przedmiocie dopuszczalności czwartego żądania skarżących 6

2. W przedmiocie zakwestionowania dopuszczalności pisma skarżących 7

B. W przedmiocie żądań stwierdzenia nieważności 7

1. W przedmiocie zarzutu pierwszego, dotyczącego błędów w zakresie wykładni i stosowania pojęcia ograniczenia lub zakłócenia konkurencji ze „względu na cel" w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE 7

2. W przedmiocie zarzutu drugiego, dotyczącego błędnego zastosowania pojęcia „ułatwiania" w rozumieniu art. 101 ust. 1 TFUE oraz orzecznictwa 14

a) W przedmiocie części drugiej zarzutu, dotyczącej naruszenia przez Komisję sformułowanych w orzecznictwie kryteriów „ułatwiania" 15

1) W przedmiocie zastrzeżenia pierwszego, dotyczącego niewykazania, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o istnieniu zmowy między wskazanymi bankami w ramach niektórych spośród sześciu rozpatrywanych naruszeń 16

i) W przedmiocie udowodnienia przez Komisję, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r. 18

ii) W przedmiocie udowodnienia przez Komisję, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez RBS w naruszeniu UBS/RBS z 2008 r. 20

iii) W przedmiocie dowodu na to, że przedsiębiorstwo Icap wiedziało o roli pełnionej przez DB i UBS w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS 21

2) W przedmiocie zastrzeżenia trzeciego, w ramach którego jest kwestionowane przyczynianie się przez Icap do realizacji wspólnych celów zainteresowanych banków .. 23

3) W przedmiocie zastrzeżenia drugiego, w ramach którego jest kwestionowane istnienie po stronie przedsiębiorstwa Icap zamiaru przyczynienia się do realizacji wspólnych celów zainteresowanych banków 25

b) W przedmiocie części trzeciej zarzutu, dotyczącej błędnego charakteru motywów zaskarżonej decyzji odnoszących się do wykorzystywania przez przedsiębiorstwo Icap swych kontaktów w celu wpływania na propozycje określonych banków 25

c) W przedmiocie części pierwszej zarzutu, dotyczącej naruszenia zasady pewności prawa 26

3. W przedmiocie zarzutu trzeciego, dotyczącego błędnego ustalenia czasu trwania rozpatrywanych naruszeń 28

a) W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu UBS/RBS z 2007 r..... 31

b) W przedmiocie uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu Citi/RBS..... 32

c) W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniach Citi/DB i Citi/UBS 33

d) W przedmiocie czasu trwania uczestnictwa przedsiębiorstwa Icap w naruszeniu UBS/DB .. 34

4. W przedmiocie zarzutu czwartego, dotyczącego naruszenia zasad domniemania niewinności i dobrej administracji 35

5. W przedmiocie zarzutu piątego, dotyczącego ustalenia kwoty grzywien 38

W przedmiocie kosztów 41